

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ*

Υ Π Ο
ΜΕΓΑ Λ. ΦΑΡΑΝΤΟΥ

Ἡ περίοδος τῶν λεγομένων *Νέων* χρόνων συνιστᾶ ἐν πολυσύνθετον καὶ πολυφωνικὸν ἱστορικο-κοινωνικὸν καὶ πνευματικὸν φαινόμενον, μὲ πλῆθος τάσεων καὶ ἐκδηλώσεων. Τὰ πολιτιστικὰ καὶ πνευματικὰ ὄρια μεταξὺ τοῦ ὑστέρου Μεσαίωonos καὶ τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ρευστά, ἢ δὲ ἐναρξίς αὐτῆς ἀσαφής, τοποθετουμένη εἰς τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ 1650 μέχρι 1700, ὅτε παρουσιάζεται ἔντονον τὸ φαινόμενον τῆς *ἐκκοσμικεύσεως*, ἥτοι τῆς πορείας τῶν Δυτικῶν κοινωνιῶν πρὸς χειραφέτησιν ἐκ τῆς κηδεμονίας καὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς Παπικῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀποδέσμευσιν ἐκ τῆς, ἐν γένει, Θρησκευτικῆς πίστεως.

α'. Ἡ Θρησκευτικὴ Μεταρρύθμισις

Τὸ *ἐνδο-χριστιανικὸν* φαινόμενον τῆς *Δυτικῆς μεταρρυθμίσεως*, τὸ ὁποῖον ἀνήκει, χρονικῶς, εἰς τὴν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς Νέας ἐποχῆς περίοδον (1517), ἀμφισβητεῖται, ἂν, ὡς πνευματικὸν κίνημα, ἐντάσσεται εἰς τὴν Νέαν ἐποχὴν ἢ ἀνήκει εἰσέτι εἰς τὸν Μεσαίωνα, ἀφοῦ ἀποτελεῖ τοῦτο *θρησκευτικὴν* διένεξιν καὶ ἀναταραχὴν. Καὶ διὰ μὲν τοὺς Προτεσταντικῆς χροιάς ἐρευνητὰς ἀνήκει ἡ Μεταρρύθμισις εἰς τοὺς Νέους χρόνους, ὡς μία βαθυτάτη ὁρμὴ πρὸς ἀναζήτησιν καὶ ἀνεύρεσιν τῆς Εὐαγγελικῆς ἀληθείας, διὰ δὲ τοὺς Καθολικῆς ἀποχρώσεως ἀποτελεῖ αὕτη μίαν «ἀνταρσίαν» κατὰ τοῦ Πάπα καί, ἄρα, *ἐνδο-ρωμαϊκὴν* ὑπόθεσιν, ὡς τὸ κορυφαῖον γεγονός εἰς μίαν ἄλλωσιν μικροτέρων μὲν, ἀλλὰ παρομοίων συμβάντων, τὰ ὁποῖα ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν ὑστέραν μεσαιωνικὴν περίοδον, ὅτε ἡ πνευματικὴ ἀνησυχία καὶ αἱ πολιτικο-κοινωνικαὶ ἀνακατατάξεις τῶν λαῶν τῆς Δύσεως προσέλαβον τὸν χαρακτῆρα ἐντόνων καὶ καταπιεστικῶν φαινομένων.

Μᾶλλον, ὁμως, θὰ πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ ἡ δυτικὴ Θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις εἰς τὴν Νέαν ἐποχὴν, ὡς φέρουσα ἐν ἑαυτῇ τὰ σπέρματα ἐνὸς *ἐκκοσμικευμένου* Χριστιανισμοῦ, ὅστις προήλθεν ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὸν ἰδεολογικο- καὶ κληρικο-κρατούμενον Καθολικισμόν,

* Συνέχεια ἐκ: *Θεολογία* (1994), 79 ἐξ.

μὲ ἀκρᾶιαν συνέπειαν τὴν, κατὰ τὴν περίοδον τοῦ 20οῦ αἰ., ἀπογύμνωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξ ὄλων, σχεδόν, τῶν περιεχομένων τῆς θείας ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ Ἀποκαλύψεως καὶ τὴν ἀπόρριψιν παντὸς μετα-φυσικοῦ «στοιχείου», ἀκόμη δὲ καὶ τῆς ιδέας τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς Θεολογίας-τοῦ-θανάτου-τοῦ-Θεοῦ. Τὴν βαθυτέραν τάσιν, λοιπόν, τῆς δυτικῆς Θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως προσδιώρισεν ἡ ἀνάγκη ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς καταθλιπτικῆς παπικῆς θεοκρατίας, ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος, ὅτι καὶ αὕτη, ὡς Δυτικὸν κίνημα, ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν περαιτέρω ἐπικράτησιν καὶ ἐξάπλωσιν τῆς τὰς αὐτάς, οἷας καὶ ὁ Καθολικισμός, ἱμπεριαλιστικὰς καὶ προσηλυτιστικὰς μεθόδους, ἰδίως πρὸς τὴν ὑπόδουλον Ἀνατολήν, τὴν Ἀφρικὴν κλπ. Ἡ «ἐπιστροφὴ» εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν ἀλήθειαν ἀπετέλεσεν, ἀπλῶς, τὸ προκαλύμμα διὰ πλῆθος ἄλλων συναιτίων, ὅπως π.χ. τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῶν φορέων τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ, τὸ καὶ κυριώτερον, καὶ λόγων ἐθνικῶν, πολιτικῶν, οἰκονομικῶν κλπ., χωρὶς, βεβαίως, καὶ νὰ σημαίνει τοῦτο, ὅτι παραγνωρίζει τις τὴν μεγάλην συμβολὴν τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὡς τοῦ φορέως τοῦ πνεύματος Θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, εἰς τὴν εὐρυτέραν, ἀπροκατάληπτον καὶ βαθυτέραν ἔρευναν καὶ κατανόησιν τῶν θεολογικῶν, κυρίως, περιεχομένων τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἡ Θεολογικὴ ὄψις τῆς Μεταρρυθμίσεως παραλείπεται, ἐδῶ, ὡς μὴ ἀνήκουσα εἰς τὰς προθέσεις τῆς παρούσης ἐργασίας. Σχετικῶς δὲ μόνον τὰ ἀκόλουθα: Βέβαιον εἶναι, ὅτι ὁ Καθολικὸς μοναχὸς Martin Luther (1483-1546) δὲν εἶχεν, ἀρχικῶς, τὴν πρόθεσιν νὰ ἀποσχισθεῖ ἐκ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, πρὸς τὴν Κεφαλὴν τῆς ὁποίας ἐξεδήλωνε τελείαν ὑποταγὴν. Ἐπίσης, καὶ ὅτι τὰ Θεολογικὰ του ἐρωτήματα περὶ Αὐθεντίας καὶ περὶ Δικαιώσεως παρέλαβεν ἐκ τῆς Θεολογίας τοῦ Μεσαίωνος, μὲ ἐμφανῆ τὴν ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Occamismus εἰς τὸ ζήτημα τῆς αὐθεντίας τῆς Ἁγίας Γραφῆς, μὲ παράλληλον ἀπόρριψιν τῆς αὐθεντίας τῆς Λογικῆς. Τὸν Λούθηρον ἀπασχόλει, εἰς τὴν πρώτην φάσιν ἀπομακρύνσεώς του ἐκ τοῦ Καθολικισμοῦ, τὸ βασανιστικὸν ἐρώτημα περὶ τῆς προσωπικῆς σωτηρίας, ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν κρίσιν τῆς Ρωμαϊκῆς, ἐκκλησιαστικῆς, αὐθεντίας καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ, Θεολογικοῦ, Rationalismus. Τὴν ἀπάντησιν δὲ ἐπεζήτησεν εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπέδωκεν ἀπόλυτον κύρος καὶ αὐθεντίαν ἔναντι πάσης ἄλλης Ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς καὶ παραδόσεως, ὡς πρόθεσιν ἀποκαταστάσεως τοῦ γνησίου καὶ ἀρχετύπου Χριστιανισμοῦ.

Τὸ ἀπόλυτον τοῦ κύρους τῆς Ἁγίας Γραφῆς θεμελιώνει ὁ Λούθηρος ἐπὶ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι περιέχει αὕτη τὴν θεϊαν Ἀποκάλυψιν καὶ Ἀλήθειαν, ἤτοι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀληθῆτως, ὡς οὕσα θεόπνευστος· πρόκειται δηλ. περὶ τοῦ μόνου αὐθεντικοῦ κειμένου τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ Λούθηρος ἀρνεῖται τὸν λογικὸν χαρακτήρα τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, δεχόμενος αὐτὴν, οὐχὶ μόνον ὡς ὑπέρο-λογον, ἀλλὰ καὶ ὡς παρά-λογον. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν ἀναζητεῖ οὗτος, περαιτέρω, τὰ προσήκοντα Ἑρμηνευτικὰ κριτήρια πρὸς κατανόησιν τῶν περιεχομένων τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ προσοικειώσιν τῶν θεϊῶν αὐτῆς ἀληθειῶν. Ἀπορρίπτων οὗτος πάσαν ἀντικειμενικὴν, Ἐκκλησιαστικὴν, ἀρχὴν καὶ αὐθεντίαν (Πάπαν, Συνόδους κλπ.), καταλήγει εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν ἑρμηνείαν αὐτῆς. Ἡ θέσις του εἶναι, ὅτι «ἡ Ἁγία Γραφή κατανοεῖται δι' ἑαυτῆς». Εἰς τὸν ἀναγινώσκοντα αὐτὴν

εγείρει τὸ Ἅγιον Πνεῦμα «πίσιν», διανοίγον τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, πρὸς ὄρθην κατανόησιν αὐτῆς καὶ προσοικειώσιν τοῦ ἀγαθοῦ τῆς σωτηρίας. Εἶναι φανερόν, ὅτι οὗτος πρεσβεύει μίαν «πνευματικὴν» ἐρμηνείαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἐρμηνείαν δηλ. προοκύπτουσαν διὰ θείας ἐμπνεύσεως, διὰ φωτισμοῦ ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Δεδομένου, ὅμως, ὅτι διαπιστοῦται πληθώρα «θείων ἐμπνεύσεων» καί, ἀκολούθως, ἀντιφατικῶν ἐρμηνειῶν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, πῶς διακρίνεται ἡ γνησία ἐμπνευσις ἐκ τῆς ψευδοῦς, καθὼς καὶ ἡ ἀληθῆς κατανόησις τῆς Γραφῆς ἐκ τῆς πεπλανημένης; Τὴν ἀπάντησιν παρέχει ὁ Λουθηρος, μεταθέτων τὸ κριτήριον διακρίσεως μεταξὺ ὀρθῆς καὶ ψευδοῦς κατανόησεως τῆς Γραφῆς ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ Λουθηρος εἶναι ὁ πρῶτος, συνεπῆς, «ὑπαρξιστῆς» θεολόγος. Κριτήριον ὀρθῆς ἐρμηνείας τῆς Γραφῆς εἶναι τὰ «ὑπαρξιακά» βιώματα, τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεως, ἡ «ὑπαρξιακὴ» ἀλήθεια. Ἡ ἀλήθεια δηλ. τῆς Γραφῆς ἰσχύει τότε καὶ μόνον, ὅταν «φωτίζει» τὴν ὑπαρξιν, ὅταν δίδει «νόημα» εἰς αὐτὴν καὶ παρέχει «ἀπάντησιν» εἰς «ὑπαρξιακά» βιώματα αὐτῆς. Ὅ,τι δὲν «πιάνει» τὸ ὑποκείμενον καὶ δὲν «ἀπαντᾷ» εἰς τὰ «ὑπαρξιακά» αἰτήματα αὐτοῦ, ἐκ τῶν περιεχομένων τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ἀπορρίπτεται, ἐδῶ, ὡς μὴ ἀληθές. Ἡ θεία Ἀλήθεια ἀλλοιώνεται, ἐδῶ, εἰς «ὑπαρξιακὴν» ἀλήθειαν, τὸ δὲ περιεχόμενον τῆς Ἁγίας Γραφῆς «βιάζεται» εἰς ἐναρμόνισιν καὶ ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ «ὑπαρξιακά» βιώματα καὶ αἰτήματα. «Ἀντικειμενικὴ», θεία, ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει ἐν προκειμένῳ· οὐδὲν ἰσχύει ἀνευ ἡ ἐκτὸς τῆς ὑπάρξεως.

Ἄλλὰ ἡ ἰδία ἡ Ἁγία Γραφή περιλαμβάνει εἰς τὸν Κανόνα τῆς Βιβλίας καὶ πληθὸς ἐπὶ μέρους κειμένων, τὰ ὅποια δὲν «ὀμιλοῦν» «ὑπαρξιακῶς», ἀλλ' ἄλλως πως, ἤτοι ἀντικειμενικῶς, λογικῶς, ἠθικῶς κλπ. Πῶς θὰ διακρίνομεν, λοιπόν, τὰ γνήσια Βιβλία καὶ κείμενα αὐτῆς, ἤτοι τὰ *ὄντως* θεόπνευστα, ἐκ τῶν ψευδῶν καὶ νόθων πού, ὑποτίθεται, ὑπάρχουν; — Ὁ Λουθηρος προχωρεῖ εἰς ἓν, περαιτέρω, μοιραῖον βῆμα, θέτων ἓν, εἰσέτι, Ἑρμηνευτικὸν κριτήριον, τοῦτο δὲ τώρα ἐντὸς τῆς Γραφῆς, πρὸς ὄρθην κατανόησιν αὐτῆς: Χριστιανικῶς γνήσιον ἐντὸς τῆς Γραφῆς εἶναι, «ὅ,τι ὀδηγεῖ εἰς Χριστόν». Καὶ ποῖος ἐγγυάται «τὴν» ἀλήθειαν, δηλ. τί *ὄντως* «ἄγει εἰς Χριστόν» ἐκ τῶν Βιβλίων καὶ τῶν κειμένων τοῦ Κανόνος τῆς Ἁγίας Γραφῆς; — Ὁ Λουθηρος! Ἐτσι κατέληξεν ὁ Λουθηρος, χρησιμοποιῶν ὡς «ἀλάθητον» κριτήριον τὸ δογματικὸν του ἀξίωμα, «ὅ,τι ὀδηγεῖ εἰς Χριστόν» εἶναι καὶ «χριστιανικόν», νὰ ἀπορρίψει ὀλόκληρα Βιβλία ἐκ τοῦ Κανόνος τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καθὼς καὶ πληθὸς ἐπὶ μέρους ἐδαφίων αὐτῆς, καὶ νὰ προβεῖ εἰς εὐρείαν ἀξιολόγησιν τῶν ὑπολοίπων, ἐκ τῶν ὁποίων, ἄλλα μὲν ὑπερεξετίμησεν, ὅπως π.χ. τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, ἄλλα δὲ ὑπετίμησεν, ὅπως π.χ. τὰ Εὐαγγέλια τῶν τριῶν «Συνοπικῶν».

Ἐτσι ὁ Λουθηρος, στραφεὶς πρὸς τὰς «πηγὰς» τοῦ Χριστιανισμοῦ, πρὸς ἀναζήτησιν τῆς «ἀνοθεύτου» θείας Ἀληθείας, κατέληξεν εἰς ἑαυτὸν, ὡς τὴν πηγὴν καὶ τὸ κριτήριον ἀνευρέσεως καὶ κατανόησεως τῆς ἐν Χριστῷ ἀληθείας· ὅ,τι δηλ. δὲν «περνάει» ἀπὸ τῆς «ὑπαρξίν» του καὶ δὲν ἐγκρίνεται ὑπ' αὐτοῦ, ἀπορρίπτεται ὡς μὴ-ἀλήθεια. Ἀναζητῶν τὴν Γραφὴν εἰς τὴν Γραφὴν καὶ τὴν ἀλήθειαν εἰς τὴν ἀλήθειαν, κατέληξεν εἰς ἑαυτὸν ὡς τὴν μόνην ἀλήθειαν. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα καὶ κριτήριον ἀπέρριψεν, ἐννοεῖται, καὶ σύνολον τὴν Ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν.

Ἡ θεολογία τοῦ Λουθήρου ἐκφράζει ἓνα ἀκραῖον Biblizismus, ὅστις διατυποῦται ὡς ἀνερμάτιστος Irrationalismus καὶ Subjektivismus⁴⁹. Ἐνῶ ὁ Καθολικισμός, ὑποβιβασθεὶς,

49. Ὁ R. Kroner (*Von Kant bis Hegel* I 1961²) θεωρεῖ εἰς εὐθείαν γραμμὴν καὶ εἰς ἄμεσον σχέσιν τὸν Ἰσοκλειστικὸν τοῦ Λουθήρου καί, ἐν γένει, τῆς Μεταρρυθμίσεως πρὸς τὸν πρὸ αὐτῆς Μυστικισμὸν καὶ τὸν μετ' αὐτὴν Ἰδεαλισμὸν. Ἀναφέρει δὲ τὰ ἀκόλουθα: «Εἰς τὸ κέντρον τοῦ σκέπτεσθαι (τοῦ Γερμανικοῦ πνεύματος) κεῖται ἡ

εἰς τὴν Δύσιν, εἰς «μερικὴν» Ἐκκλησίαν, κατώρθωσε, διὰ τῆς Ἀντιμεταρρυθμίσεως κυρίως, νὰ διασώσει τὴν δογματικὴν του ταυτότητα, διεσπάρθη ὁ Προτεσταντισμός, ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν του, εἰς ἄπειρον πλῆθος Θρησκευτικῶν κοινοτήτων καὶ ομάδων, μὲ βαθεῖας δογματικᾶς διαφορᾶς καὶ ἀντιθέσεις. Ὁ δυτικὸς Θρησκευτικὸς ὑποκειμενισμὸς ὠδήγησε τὸν Χριστιανισμὸν εἰς βαθεῖαν κρίσιν καὶ ἀποσύνθεσιν καὶ ἐπέφερε τὸ τέλος τῆς Δογματικῆς ὁμολογίας. Ἦδη, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Λουθήρου, ἄλλοι Reformatoren στρέφονται, θεολογικῶς, πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις, π.χ. ὁ στενὸς συνεργάτης τοῦ Λουθήρου Melancthon ἐπιχειρεῖ νὰ δώσει, ἐκ νέου, κάποιον κύρος εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ νὰ συνδυάσει Bibliismus καὶ Traditionalismus, ἐνῶ ὁ Zwingli τρέπεται πρὸς τὴν Φυσικὴν θεολογίαν, τὴν ὁποίαν καὶ καθιστᾷ κριτήριον ὁρθῆς ἐρμηνείας τῆς Γραφῆς, ἀπαιτῶν, ὅπως τὰ περιεχόμενα τῆς θείας Ἀποκαλύψεως ἐναρμονίζονται πρὸς τὸν «φυσικὸν» νόμον καὶ πρὸς τὴν Λογικὴν (Ὁρθολογικὸς Bibliismus). Τέλος ὁ Calvin, θέλων νὰ προστατεύσει τὸν προτεσταντικὸν Bibliismus ἐκ τοῦ ὑποκειμενισμοῦ τῶν Spiritualisten, οἵτινες, ἐπικαλοῦμενοι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἡρμήνευον τὴν Γραφὴν κατὰ βούλησιν, εἰσέγαγε τὴν κατὰ γράμμα θεοπνευστίαν αὐτῆς.

συνείδησις, τὸ Ἐγὼ, τὸ ὑποκείμενον, ἢ διανόησις, τὸ πνεῦμα κλπ. Ἡ ἱστορία ἀποδεικνύει, ὅτι, ἐν τῷ πλασιῶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς πνευματικότητος, ἢ ἰδιαίτερα ἀποστολῆ τοῦ Γερμανικοῦ Λαοῦ συνίσταται, εἰς τὸ νὰ μεταθέτει ὅλας τὰς μεγάλας κινήσεις εἰς τὸ ἑσωτερικὸν τῆς ἀνθρωπίνης Ψυχῆς καὶ νὰ λικνίζει εἰς τὸ βάθος τῆς διαθέσεως. Οὕτως, εἰς τοὺς χρόνους τῆς ὠρίμου Σχολαστικῆς περιόδου, κατενόησεν ὁ Meister Eckehart τὸν Intellektualismus τῆς Ἀριστοτελικῆς-Θωμιστικῆς φιλοσοφίας διὰ τοῦ βαθέως εὐσεβοῦς αἰσθημάτος του καὶ μετεποίησεν εἰς ἓνα Μυστικισμὸν, ὅστις θεωρεῖ τὸ πηγαῖον καί, συγχρόνως, τὸ σημεῖον ἐπαφῆς τοῦ ἀνθρώπινου μὲ τὸ θεῖον Ὅν εἰς τὸ Ἐσώτατον τῆς Ψυχῆς, ἐκεῖ, ἐνθα ἐνοικεῖ ὁ Θεός. Εἰς τὸ βάθος τοῦ Ἐγῶ μας ἀνευρίσκομεν τὴν ἀρχὴν πάσης ἀληθείας... Ποίος δὲν ἐνθυμεῖται, ἐδῶ, τοὺς στίχους τοῦ Schiller, οἵτινες ἀπηχοῦν τὸ πνεῦμα ὅλου τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ: "Δὲν εἶναι ἔξω, ἐκεῖ ψάχνει ὁ τρελλός" εἶναι μέσα σου, σὺ τὸ φέρεις αἰωνίως". Ἐκ τοῦ Eckehart ὁδηγεῖ μία εὐθεία γραμμὴ μέχρι τοῦ Luther καὶ τοῦ Jakob Böhme. Πόσον πολὺ ἐπεδίωκε καὶ ἐπέτυχεν ἢ Μεταρρυθμισμὸς μίαν ἑσωτερικέυσιν τῆς πίστεως, πόσον πολὺ ἐπανήγαγεν αὐτὴ τὴν εὐσέβειαν εἰς τὴν συνείδησιν, καὶ ἀπεκάλυψε τὴν ἀρχικὴν πατρίδα τῆς θρησκευτικότητος ἐν τῇ Ψυχῇ, τῇ θελήσει καὶ ἐν τῇ Ὑποκειμενικότητι, δὲν χρειάζεται νὰ λεχθεῖ ἐδῶ. Ὁ Μυστικισμὸς τοῦ Böhme ἀποτελεῖ ἑσωτερικέυσιν τῆς φυσικο-φιλοσοφικῆς κινήσεως... καὶ μεταστροφὴν τῆς γνώσεως ἐκ τῆς Φύσεως πρὸς τὸ Ἐγῶ... Ὁ Leibniz εὗρσκει τὸ θεμέλιον πάσης γνώσεως εἰς τὴν Ψυχὴν». Ἡ αὐτὴ φορὰ προσδιορίζει τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Kant, ἀλλὰ «καὶ τὴν δομὴν ὅλων τῶν μεγάλων φιλοσοφικῶν συστημάτων τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ:... ἤτοι ἡ κατανόησις τῆς οὐσίας τῶν ὄντων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἐγῶ». Τὰ πάντα, εἰς τὴν πορείαν στοχασμοῦ «τοῦ Γερμανικοῦ πνεύματος, μετατίθενται εἰς τὸ Ἐνδον τοῦ γινώσκοντος, θέλοντος καὶ αἰσθανομένου Ὑποκειμένου» (10-12). «Ἡ ἑσωτερικέυσις τῆς Γερμανικῆς Ψυχῆς... πηγάζει ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ ζωσῆς ἠθικο-θρησκευτικῆς πηγῆς, προσδιοριζομένης, εἰς τὴν ἱστορικὴν τῆς ἐπίδρασιν, ἐκ τῆς Χριστιανικῆς θεωρίας. Ἐξ αὐτῆς πηγάζει, ὅπως ὁ Μυστικισμὸς τοῦ Eckehart, ἢ εὐσέβεια τοῦ Λουθήρου, ὁ Μυστικισμὸς τοῦ Böhme, καὶ ὁ διαλογισμὸς τοῦ Ἐγῶ πρὸς ἑαυτὸ τοῦ Kant... ὡς λογικὸν ἐννόημα... Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Kant εἶναι ὁ Ἰδεαλισμὸς τοῦ Ἐγῶ, ἐν τῇ οὐσίᾳ του, ἠθικο-θρησκευτικὸς» (41). Αἱ ἀνωτέρω ἀπόψεις τοῦ R. Kroner, καθ' ἃς ἡ στροφὴ πρὸς τὸν Ὑποκειμενισμὸν δὲν εἶναι, ἀπλῶς, σύμπτωμα τῆς «ὠριμότητος» τοῦ πνεύματος τῶν Νέων χρόνων, ὅπως ὀρίζει τὴν «Διαφώτισιν» ὁ ἴδιος ὁ I. Kant, ἢ «ἀνακάλυψις» τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ἔμφυτος ἐφεσις καὶ ὁρμὴ τῆς «Γερμανικῆς Ψυχῆς», ἀνάγουσα τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὰ «βάθη» τοῦ Μεσαίωμος, χρῆζουν ἰδιαίτερας προσοχῆς!

Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ὀρθῶς, διεξήγαγε τὸν μετὰ τοῦ Προτεσταντισμοῦ διάλογον, ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ, ὅστις καὶ διεκόπη, ἀργότερον, ὅτε διεπιστώθη τὸ ἀγεφύρωτον τῶν πρὸς αὐτὸν δογματικῶν διαφορῶν (πρβλ. τὸ σχετικόν, κλασσικόν, ἔργον Ἰω. Καρμίρη, *Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός*, Ἀθῆναι 1937). Ἡ πορεία τῶν *Οἰκουμενικῶν διαλόγων* τοῦ 20οῦ αἰῶνος ὑπῆρξε μοιραία, ἐξ αἰτίας τοῦ σκοποῦ, ὅστις ἐτέθη, ἦτοι πρὸς «ένωσιν» τῶν Ἐκκλησιῶν. Ὁρθῶς εἶχε τεθεῖ ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τῶν Διαλόγων τούτων, ὡς «Διάλογον Ἀγάπης», ἦτοι ἀμοιβαίων προσεγγίσεων ἐν τῇ *πράξει* πρὸς ἐπίλυσιν ποικίλων πρακτικῶν προβλημάτων μεταξὺ τῶν διαφορῶν Χριστιανικῶν κοινοτήτων καὶ Ἐκκλησιῶν. Περαιτέρω, ὅμως, διεστράφη ὁ Διάλογος οὗτος εἰς «Διάλογον Ἀληθείας», ἦτοι Δογματικὸν Διάλογον, μὲ σκοπὸν τὴν «ένωσιν». Ἡ μεθόδευσις αὐτῆ τῶν Διαλόγων ὑπῆρξε μοιραῖον λάθος, ἀφοῦ ὅλαι αἱ Χριστιανικαὶ κοινότητες ἔχουν *οὐσιωδῶς* διαφοροποιηθεῖ ἀπ' ἀλλήλων τόσον εἰς τὴν «θεωρίαν» (δόγματα), ὅσον καὶ εἰς τὴν «πράξιν», ὡς τρόπον ζωῆς καὶ εὐσεβείας. Τὸ αἴτημα τοῦτο τῆς «ένώσεως» ἐκφράζεται ἔντονον εἰς τὸν μετὰ τοῦ Πάπα διάλογον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐκ τοῦ λόγου δὲ τούτου ἐξηγοῦνται καὶ αἱ βίαιαι ἀντιδράσεις ἐκ μέρους τῶν Ὁρθοδόξων. «Ναί», λοιπόν, εἰς τὸν Διάλογον καὶ εἰς τὰς δογματικὰς συζητήσεις, πρὸς ἀμοιβαίαν γνωριμίαν καὶ ἐνημέρωσιν, «Ὅχι» δὲ εἰς τὴν «ένωσιν», ἥτις εἶναι ἀνέφικτος, ἔνεκα τῶν ἀγεφυρωτῶν *ἱστορικῶν* δεδομένων καὶ διαφορῶν.

Τὸ πνεῦμα τοῦτο τῆς ἐλευθερίας τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐπηρέασεν *ἀρνητικῶς*, δυστυχῶς, τὴν στάσιν τῶν ἐπισήμων ἐκφραστῶν τῆς Ὁρθοδόξου θεολογίας, πρὸς δύο, κυρίως, κατευθύνσεις: κατὰ μὲν τοὺς πρώτους, μετὰ τὴν Μεταρρύθμισιν, αἰῶνας, ὡς *καταφυγὴ* εἰς τὸν παγιωμένον, δογματικῶς, Ρωμαιοκαθολικισμόν, ἐκ φόβου πρὸ τοῦ προτεσταντικοῦ Φιλελευθερισμοῦ, κατὰ δὲ τὴν περίοδον τοῦ 20οῦ αἰ., ὡς ἀποστροφή ἐκ τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ στροφή πρὸς τὸν προτεσταντικὸν θεολογικὸν Ὑποκειμενισμόν, μὲ ἀποτέλεσμα λήγοντος τοῦ 20οῦ αἰ., νὰ μὴ ἔχει ἀποκτήσει, εἰσέτι, συνείδησιν τῶν *ιδίων* στοιχείων, τὰ ὅποια προσδιορίζουν *τὴν δικήν της* παράδοσιν, ἢ Ὁρθόδοξος θεολογία⁵⁰.

Αἱ ἀρχαὶ ἐνὸς κακεκτύπου Ὁρθοδόξου *συντηρητικοῦ* πνεύματος θὰ πρέπει νὰ

50. Πρβλ. E. Brunner (*Die christliche Lehre von Gott. Dogmatik I* (1960³), 110-112), ὅστις διαγράφει ὡς ἀκολουθῶς τὸν βαθμὸν Θεολογικῆς ἐλευθερίας τῶν τριῶν μεγάλων Χριστιανικῶν ρευμάτων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δογματικῶν αὐτῶν προϋποθέσεων καὶ ἀρχῶν. «Εἰς μὲν τὸν *Καθολικισμόν* κορυφοῦται πᾶσα αὐθεντία εἰς τὸν Πάπαν, τοῦ ὁποίου αἱ ἀποφάσεις εἶναι "ex sese, non ex consensu ecclesiae" ἀλάθητοι... Δόγμα εἶναι, ὅτι *διδάσκει* ὁ Pontifex Maximus τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, τῇ δυνάμει τῆς αὐθεντίας του... Πᾶσα ἄλλη, ἀντίθετος διδασκαλία, τελεῖ ὑπὸ ἀπαγόρευσιν καὶ ἐκκλησιαστικῆν καταπίεσιν». Δεδομένου δέ, ὅτι ὁ Καθολικισμὸς ἔχει ὅλα, σχεδόν, τὰ δόγματὰ τοῦ ἐπισήμως διατυπώσει, ἐναπομένει, ἐδῶ, ἐλάχιστος χώρος Θεολογικῆς ἐλευθερίας. Εἰς τὸν χώρον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας δέχεται ὁ Brunner, ὅτι ὑπάρχει εἰς συνδυασμὸς καὶ μία ἐναρμόνισις Ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας, εἰς τὰ οὐσιώδη δόγματα τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, καὶ Θεολογικῆς ἐλευθερίας, εἰς τὰς ἀκολουθίας καὶ εἰς τὰς προεκτάσεις αὐτῶν, «ἔνεκα ἀπουσίας μᾶς ἀλαθῆτου Ἀρχῆς». «Τὸ κύριον Δόγμα

ἀναζητηθῶν εἰς τὴν ἀμέσως μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Μεταρρυθμίσεως περίοδον, ὅτε τὰ δύο διασπασθέντα τμήματα τοῦ Δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ, ἴτοι ὁ Ρωμαιοκαθολικισμὸς καὶ ὁ Προτεσταντισμὸς, ἐστράφησαν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς, ἐν ἀρχῇ μὲν πρὸς προσεταιρισμὸν Αὐτῆς, ἀργότερον δὲ πρὸς προσπλητισμὸν. Τότε δὲ ἔλαβον χώραν καὶ οἱ περίφημοι *διάλογοι* μεταξὺ δυτικῶν καὶ ανατολικῶν θεολόγων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπεχειρεῖτο νὰ διευκρινισθοῦν αἱ ὑφιστάμεναι *δογματικαὶ* σχέσεις καὶ διαφοραὶ τῆς Ὁρθοδοξίας πρὸς τὰς δυτικὰς ταύτας Ὁμολογίας. Οἱ διάλογοι, ὅμως, οὐτοὶ διεξήχθησαν εἰς ἀποφράδα διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν περίοδον, ὅτε ἡ θεολογία τῆς διήρχετο δεινὴν κρίσιν καὶ ἠδυνάτει νὰ διεξαγάγει οἰονόηποτε διάλογον, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ὁρθοδόξων ἀρχῶν καὶ προϋποθέσεων. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ ταύτης ἀρχεται, κυρίως, ἡ σύνταξις τῶν γνωστῶν *Ὁρθοδόξων Ὁμολογιῶν*: Ἱερεμίου, Μητροφάνους Κριτοπούλου, Πέτρου Μογίλα, Δοσιθέου Ἱεροσολύμων κλπ., διὰ τῶν ὁποίων «κωδικοποιεῖται» ἡ Ὁρθόδοξος δογματικὴ διδασκαλία εἰς τύπον *νομικῶν κανόνων*. Περὶ τῶν ἀγαθῶν προθέσεων καὶ τοῦ ὀρθοδόξου φρονήματος τῶν συγγραφέων τῶν Ὁμολογιῶν τούτων οὐδεμίαν ὑπόψια ἐγείρεται, ὅπως, ἐπίσης, ἀδιαμφισβήτητον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι τὰ κείμενα ταῦτα ἀπηχοῦν πληθὸς Ὁρθοδόξων ἀπόψεων. Ἡ τακτικὴ «συντηρητικῶν» τινῶν *κύκλων*, νὰ ἐπιχειροῦν νὰ ἐξοντώσων τοὺς ἀντιπάλους των διὰ τοῦ ἐντοπισμοῦ εἰς τὰς συγγραφάς των «ξένων» ἐπιδράσεων, ὑποφαινομένων διὰ λεξιδίων καὶ φρασιδίων, ἀποτελεῖ *ἀνέντιμον* ἔργον θεολογικῆς *μικρολογίας*.

Τὸ πρόβλημα εἰς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος «Ὁρθοδόξους Ὁμολογίας» εἶναι βαθύτερον. Αὐταὶ δὲν ἀποδίδουν τὸ *πνεῦμα* τῆς Ὁρθοδόξου παραδόσεως, ἀλλ' ἀποτελοῦν κλασσικὰς «Κατηχήσεις» *δυτικοῦ* τύπου, καὶ δὴ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ὑπάρχουν ἀβυσσαλεῖα διαφοραὶ μεταξὺ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῶν δύο Δυτικῶν Ὁμολογιῶν περὶ τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν αὐτῶν, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον ἐκφορᾶς αὐτῆς. Ἡ μὲν Ρωμαιοκαθολικὴ θεολογία ἔχει *παγιώσει ἐπίσημως*, διὰ Παπικῶν κυρίως ἀποφάσεων, *ὅλας* τὰς δογματικὰς καὶ ἠθικὰς διδασκαλίας αὐτῆς, μέχρι καὶ τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν ἔτσι, ὥστε ἔχει *ἐγκλωβισθεῖ*, *τελεσιδίκως*, εἰς αὐτάς, ἀφοῦ καὶ τὰ Παπικὰ δόγματα λογίζονται ὡς *ἀλάθητα*, εἰς ἔν

τῆς Ostkirche εἶναι τὸ τῆς Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως». Τὴν θέσιν ταύτην ἐκτιμᾷ ὁ Brunner λέγει: «Θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆι, ὅτι ἡ ἔννοια αὐτῆ τοῦ Δόγματος ἀπηχεῖ ἐκείνην τῶν Ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, καὶ εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν υἰοθέτησαν καὶ οἱ Μεταρρυθμισταί». Οὗτοι, ὅμως, προὐχώρησαν, περαιτέρω, εἰς πλήρη *σχετικοποίησιν* τῶν Δογμάτων καὶ εἰς *ὑποκειμενισμὸν*. Διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς Γραφῆς ὡς αὐθεντικῆς Ἀρχῆς ὑπέπεσε «τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα ἐκ τῆς ἀπολύτου εἰς μίαν σχετικὴν αὐθεντίαν... Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Γραφὴν τὸ θεῖον δόγμα εἶναι οὐχὶ ἀπλῶς “δεδομένον”, ἀλλὰ *ἔτσι* δεδομένον, ὥστε θὰ πρέπει, συγχρόνως καὶ διαρκῶς, νὰ *ἀναζητεῖται*», κριτήριον δὲ ὁ Ἰησοῦς Χριστός: «Christus dominus et rex scripturae». Μὲ βάσιν τὸ «κριτήριον» τοῦτο ἀπέρριψεν ὁ Λουθηρος πληθὸς κειμένων ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὡς μὴ ἀγόντων «εἰς Χριστόν». Αἱ λεπταὶ καὶ ἀρμονικαὶ αὐταὶ ἰσορροπία μεταξὺ Ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας καὶ Θεολογικῆς ἐλευθερίας, εἰς τὸν χώρον τῆς *Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τείνουν νὰ διασαλευθοῦν τὸ πρῶτον κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα τῶν Οἰκουμενικῶν διαλόγων, ὅπου ἡ Ὁρθόδοξος θεολογία πιέζεται νὰ ἐκφέρει θετικῶς (Καταφατισμὸς) ἀπόψεις *ἐφ' ὅλων* τῶν Θεολογικῶν θεμάτων, ἀθετοῦσα τὸν Ἀποφατικόν, ἐλεύθερον θετικιστικῶν διατυπώσεων, χαρακτῆρα αὐτῆς. Μοιραία δὲ θὰ εἶναι ἡ πορεία Αὐτῆς, ἐὰν τολμήσει νὰ ἐκδώσει «Ὁμολογίαν πίστεως», Δυτικοῦ τύπου, περὶ ὅλων τῶν Δογμάτων τῆς, ὅπως προβάλλονται ταῦτα, σήμερον, ὑπὸ τῶν ποικίλων ἀντιπροσώπων Αὐτῆς, κατὰ τὴν μέλλουσαν νὰ συγκληθεῖ Παν-Ὁρθόδοξον Σύνοδον. Ὡς γνωστόν, τότε διεσπάσθη ὁ Δυτικὸς χριστιανισμὸς «σὲ χίλια κομμάτια», ὅταν ὅλαι αἱ μεγάλαι Ὁμολογίαι του διετύπωσαν «ἀλαθῆτως» τὰς διδασκαλίας των, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1545 καὶ 1618, καὶ προέβαλον ταύτας ὡς ὑποχρεωτικὰς!

ιδεολογικόν σύστημα και μίαν πνευματικὴν *φυλακὴν*, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε, πλέον, δύναται νὰ διαρρηξεί. Τὰ πάντα εἰς τὸν Ρωμαιοκαθολικισμόν ἔχουν *δογματισθεῖ* καὶ *κωδικοποιηθεῖ*: τὰ δόγματα εἶναι *νόμοι* καὶ ἡ ἠθικὴ *κανόνες*. Ἐδῶ τὸ *μυστήριον* τοῦ Θεοῦ, τῆς θείας ἀποκαλύψεως καὶ τῆς πίστεως, *τελειώνει* ὑπάρχει τελεία *ἐκλογίκευσις* τῆς θείας Ἀληθείας, ὁ Ρωμαιοκαθολικὸς «Κώδιξ» τὰ ἐπιλύει ὅλα, εἰς ὅλα ἀπαντᾷ, διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ρώμη δύναται νὰ ἐντοπιζέται, μὲ ἀλάνθαστον κριτήριον, πάντα ἀντιφρονούντα. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν θεολογίαν τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ἥτις *σχετικοποιεῖ σύνολον* τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς θείας Ἀποκαλύψεως καὶ εἰς οὐδὲν δόγμα δεσμεύεται, ὑποχρεωτικῶς, αἱ Ρωμαϊκαὶ «Κατηχήσεις» παριστοῦν τὴν *τελειοῖδικον παγίωσιν καὶ ἐκλογίκευσιν* τοῦ μυστηρίου τῆς θείας ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως, ικανοποιῶσαι πάσαν λογικὴν ἀπορίαν.

Τὸ πνεῦμα δὲ τοῦτο, ἀκριβῶς, ἀποδίδουν καὶ αἱ κατὰ καιροὺς συνταχθεῖσαι Ὁρθόδοξοι Ὁμολογίαι, καθὼς καὶ τὰ, μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, συντασσόμενα «δογματικά» ἐγχειρίδια, τοῦ τύπου: «Ἡ πίστις τῶν Ὁρθοδόξων», τὰ ὁποῖα ἐκφέρουν τὴν Ὁρθόδοξον πίστιν κατὰ *Θετικιστικόν*, ἀποκλειστικῶς, τρόπον (Καταφατισμός), ἥτοι *λογικῶς*, παραθεωροῦν δὲ τελειῶς τὸν Ὁρθόδοξον Ἀποφατισμόν. Τὸ κακὸν δὲ εἶναι, ὅτι αἱ «Ὁμολογίαι» αὗται προσαρμύζουν τὴν Ὁρθόδοξον πίστιν, καὶ κατὰ *περιεχόμενον*, πρὸς τὰς Ρωμαϊκὰς «Κατηχήσεις», ἐπειδὴ ὑπάρχει εἰς αὐτὰς *ἐκπεφρασμένη* διδασκαλία δι' ὅλα τὰ δογματικὰ θέματα, μὲ ἔξαρσιν δύο-τριῶν μόνον δογματικῶν «διαφορῶν», διὰ τὰ διασωθεῖ, ἔτσι, καὶ τὸ *ὀρθόδοξον χρώμα*. Τὴν μοιραίαν αὐτὴν πορείαν τῶν Ὁμολογιῶν ἠκολούθησεν ἡ Ὁρθόδοξος θεολογία τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς τὸν Αἰῶνα μας, διὰ τῆς παραγωγῆς τῶν γνωστῶν, δογματικῶν, ἐγχειριδίων, γνωστότερον τῶν ὁποίων τυγχάνει ἡ *Δογματικὴ* τοῦ Χρηστοῦ Ἀνδρουτσοῦ. Ἡ «Δογματικὴ» αὕτη ἀποτελεῖ ἐν ἐκκλησιαστικῶν εἰς δομὴν καὶ συνοχὴν κεκκενον, ἢ ἀνάγνωσις τοῦ ὁποίου ἐντυπωσιάζει ἀκριβῶς, καὶ προσφέρει *εὐκόλους καὶ λογικὰς* ἀπαντήσεις εἰς ὅλας τὰς ἀπορίας. Εἶναι, τρόπον τινά, ἐν δογματικῶν «συνταγολόγιον». Ἐτσι δὲ ἐξηγεῖται καὶ ἡ τεραστία ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἔχει, εἰσέτι, εἰς τοὺς «συντηρητικοὺς» κυρίως κύκλους, οἱ ὁποῖοι ἐκφράζουν λογικο-κρατουμένην καὶ θετικιστικὴν νοστοροπίαν, ἢ μὲ ἄλλα λόγια: Λατινικὴν! Εἶναι δὲ τόσον πεπεισμένοι, ὅτι *κατέχουν* τὴν θείαν Ἀλήθειαν καὶ γνωρίζουν, ἀκριβῶς, τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (πρβλ. καὶ Παλαισημερολογίτας!), ὥστε εἶναι ἱκανοὶ καὶ νὰ χειροδικήσουν εἰς τὴν προβολὴν τυχόν ἀντιρρήσεων!

Τὴν πλέον ἐπικίνδυνον, ὅμως, ἐξέλιξιν, θὰ ἀπετέλει ἡ τυχόν ἀβασάνιστος ἐκδοσις ὑπὸ τῆς συγκληθησομένης Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας *ἐγχειριδίου*, τὸ ὁποῖον θὰ περιεῖχεν ὅλας τὰς δογματικὰς διδασκαλίας τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, ὅχι μόνον καταγεγραμμένας, ἀλλὰ καὶ *ἐπισημίας*, δηλ. ἀθθεντικῶς καὶ ἀλαθητῶς, ἐκφερομένας. Οὕτω δὲ θὰ ἐπῆρχετο ἡ χαριστικὴ βολὴ ὅχι μόνον τῆς Ὁρθοδόξου θεολογίας, ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν Ὁρθοδόξων, οἱ ὁποῖοι, μὲ βάσιν τὸ «κπιάπιον» τοῦτο, θὰ ζυγίζωνται, ἐπακριβῶς πλέον, ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς «ὀρθοδοξίας» των. Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ *κοινὴ συνείδησις* τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις, συγκληθεῖσας ὡς Οἰκουμενικὰς συνόδους, ἀπέρριψεν ὡς ψευδο-συνόδους! Πότε δέ, Οἰκουμενικὴ σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας εἰργάσθη κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Παπικῶν συνόδων; Αἱ σύνοδοι τῆς Ἐκκλησίας συνεκλήθησαν δι' *ἐπίκαιρα*, πάντοτε, θέματα καὶ διὰ *συγκεκριμένας* αἰρέσεις, ἐξ ἀφορμῆς τῶν ὁποίων *ῥινοθέτησαν* τὰς *θεμελιώδεις* ἀληθείας τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, χωρὶς νὰ χωρήσουν εἰς λεπτομερείας ἢ νὰ τολμήσουν νὰ ἐμβαθύνουν εἰς τὴν θείαν «οὐσίαν», ἥτοι εἰς τὸ ἀκατάληπτον Μυστήριον τῆς πίστεως.

Παλαιότερον ἀνεγοιτητόμη, ὅταν ἀνεγίνωσκον τὰς δογματικὰς συγγραφὰς τῶν μεγάλων Ἑλλήνων πατέρων, δηλ. τῶν Ἀθανασίου, Βασιλείου, τῶν δύο Γρηγορίων, Χρυσοστόμου, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ κ.ἄ., διότι, παρὰ τὸ βάθος τῶν θεολογικῶν των στοχασμῶν, δὲν μοῦ ἔδιδον, *τελικὴν*, ἀπάντησιν εἰς τὰς ἀπορίας μου· τί εἶναι, τελικῶς, ὁ Θεός; ἡ οὐσία, αἱ ἐνέργειαι, αἱ ὑποστάσεις κλπ., ἀλλ' ἀφήνον τὰ πάντα «ἀνοικτά», καὶ τὸν ἀναγνώστην, παντελῶς, μετέωρον καὶ εἰς ἀβεβαιότητα· μέχρις ὅτου ἀντελήφθην, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ, ὄντως, ὀρθὴ θεολογία, ἡ θεολογία ὅχι τῶν νομικῶν καὶ λογικῶν «συνταγῶν», ἀλλὰ ἡ θεολογοῦσα μὲ *διαρκῆ* ἀπόβλεψιν εἰς τὸ Μυστήριον τῆς Ἀληθείας, ἥτις καλεῖ εἰς προσοκειώσιν οὐχὶ διὰ *νοσησαρχικῶν* μεθοδεύσεων, ἀλλὰ διὰ προσωπικῆς κωνωνίας

καὶ μετοχής τὴν θεϊαν Ἀλήθειαν, ὡς «συμ-μορφώσεως» τῆς ἰδίας ζωῆς πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ σαρκωθέντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐν ἀδιαλείπτῳ προσευχῇ, εὐχαριστίᾳ καὶ δοξολογίᾳ πρὸς τὸν Θεόν. Εἶναι ἀνάγκη, λοιπόν, αἱ διάφοροι Ὁρθόδοξοι Ὁμολογίαι καὶ τὰ λοιπὰ κείμενα Πανορθόδοξων διασκέψεων, αἵτινες συνεκλήθησαν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Οἰκουμενισμοῦ, καί, κατ' ἐξοχήν, *ὄλα, ἀνεξαιρέτως*, τὰ εἰς Οἰκουμενικοὺς διαλόγους συνταχθέντα, *κοινά, δογματικὰ* κείμενα ὑπὸ Ὁρθοδόξων ἀντιπροσωπειῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι προϊόντα «ὁμολογιακῶν» *συμβιβασμῶν καὶ σκοπιμοτήτων*, νὰ παύσουν νὰ θεωροῦνται ὡς *ἀύθεντικά* κείμενα τῆς Ὁρθοδόξου, δογματικῆς, διδασκαλίας, ἥτις ἀναγνωρίζει, ὡς τοιαῦτα, τὰ ἔργα μόνον τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν συνόδων Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 14ου αἰ., καθὼς καὶ τῶν εἰς τὸ *πνεῦμα τῆς Ὁρθοδόξου παραδόσεως* θεολογησάντων διδασκάλων αὐτῆς⁵¹.

Ἡ Θρησκευτικὴ Μεταρρύθμισις ἀπεκάλυψε, κατ' οὐσίαν, τὸ χριστιανικὸν προσωπεῖον τῆς Δύσεως. Ὅπως εἶδομεν, ἐξηγεῖ ὁ J. Meyendorff τὴν στροφὴν τῶν Ἑλλήνων θεολόγων τῆς ὑστέρας Βυζαντινῆς περιόδου πρὸς τὴν Δυτικὴν, Σχολαστικὴν, θεολογίαν καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι οὗτοι, εἰς τὰς μετὰ τῆς Δύσεως ἐπαφὰς των, εὐρέθησαν πρὸ τῆς ἐκπλήξεως νὰ διαπιστώσουν, ὅτι οἱ Σχολαστικοὶ θεολόγοι ἦσαν περισσότερον «Ἑλληνες», ἐξ ἐπόψεως *φιλοσοφικῶν* προϋποθέσεων εἰς τὴν θεολογίαν των, παρ' ὅτι οἱ Ἕλληνες θεολόγοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἀληθεύει! Ὁ κυριώτερος λόγος θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ, ὅμως, εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Δύσις οὐδέποτε ἐξεχριστιανίσθη ὁ Χριστιανισμός, ὡς «ἀνατολικὸν» ρεῦμα, οὐδέποτε κατέστη *οἰκεία* βιοθεωρία αὐτῆς, ἀλλὰ προσέλαβεν, ἀπλῶς, τὸν χαρακτήρα ἰδεολογίας, ἐπιβληθείσης ὑπὸ τῆς Ρώμης, ἐκ τῶν ἄνω, εἰς τοὺς νεο-εμφανισθέντας εἰς τὴν Δύσιν βαρβάρους λαοὺς πρὸς ὑποταγὴν αὐτῶν. Οὕτω, μετὰ τὴν ἀποτίναξιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ «ζυγοῦ», ἐπανῆλθον οἱ λαοὶ οὗτοι εἰς τὸ πρότερον, παγανιστικόν, «πιστεύω» αὐτῶν, ἥτοι εἰς τὴν κοσμο- καὶ ἀνθρωπο-λατρείαν, εἰς «τὴν λατρείαν τῶν στοιχείων τῆς Φύσεως» (Γαλ. 4,3,9), κατὰ τὸν Ἀποστολικὸν λόγον, ἥτις προσέλαβε, σταδιακῶς, τὸν χαρακτήρα τῆς ἐκκοσμικεύσεως. Ἡ αὐτὴ τύχη ἐπεφυλάχθη καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν *Τεραποστολὴν* πρὸς τοὺς ὑποδούλους λαοὺς τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀσίας κλπ., ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέβαλον οἱ Εὐρωπαῖοι ἰμπεριαλισταὶ καὶ τυχοδιώκται, μαζὶ μὲ τὴν κυριαρχίαν, καὶ τὴν «χριστιανικὴν» ἰδεολογίαν των, τὴν ὁποίαν, ὅμως, οἱ δεινοπαθοῦντες λαοί, ἐπειδὴ ἐμίσουν, ὅσον καὶ τοὺς τυράννους των, ἀπέβαλον εὐθύς, ὡς ἡδυνήθησαν, νὰ ἀπελευθερωθοῦν, ἐπιστρέψαντες «ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα... τοῦ κόσμου» (Γαλ. 4), ἥτοι εἰς τὴν ἐγγενῆ, φυσικὴν, θρησκείαν των⁵².

51. Τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν Ὁρθοδόξων Ὁμολογιακῶν κειμένων ἔχουν περιληφθεῖ εἰς τὸ δίτομον ἔργον τοῦ Ἰω. Καρμίρη, *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι, I (1960²), II (1953).

52. Πρβλ. καί: Μ. Α. Φαράντου, *Ἡ Θρησκεία*, 1978, 37 ἔξ.

Ἡ ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἱστορίας, ἐν γένει, ἔλαβεν, εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἀνατολικῆς, Ὁρθόδοξου, Ἐκκλησίας, διάφορον τροπὴν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Humanismus, τῆς Λογικῆς καὶ τοῦ Νόμου εἰς τὸν Δυτικὸν κόσμον καὶ Χριστιανισμόν, διέσωσεν ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τὴν «οὐσίαν» τοῦ χριστιανικοῦ Εὐαγγελίου, ἥτοι τὴν εἰς Θεὸν πίστιν καὶ λατρείαν. Ὁ χαρακτήρ αὐτῆς παρέμεινε θεοκεντρικὸς καὶ ἐσχατολογικὸς, ὡς ζῶσα κοινωνία μὲ τὸν Θεόν, ἐν «ἀδιαλείπτῳ προσευχῇ» καὶ λατρεία, καὶ πορεία πρὸς τὸν Ἐσχατον, ἥτοι πρὸς τὸν Ἀναστάνα, «καὶ πάλιν ἐρχόμενον», Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι, κατὰ τό: «Οὐκ ἔχομεν ὧδε μένουσαν Πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν» (Ἐβρ. 13,14). Ἡ Ὁρθόδοξος Ἀνατολὴ ἀπώλεσε μὲν, ἐν πολλοῖς, τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι, ὡς ἐδῶ-καὶ-τῶρα, διέσωσεν, ὅμως, τὸ ἐσχατολογικὸν καὶ τὰ ἄλλα γνήσια μηνύματα τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

«Κορυφαῖοι θεολόγοι ἐξ ὄλων τῶν Δυτικῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἀναγνωρίζουν, ὅτι τὸ ἐσχατολογικὸν μήνυμα, τὸ ὁποῖον διατρέχει σύνολον τὴν Καινὴν Διαθήκην, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα γνήσια στοιχεῖα τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, διέσωσε μόνη ἡ Ὁρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία. Πρβλ. O. Weber, *Grundlagen der Dogmatik* II (1962), 394: «Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία διέσωσεν, εἰς τὴν λατρείαν καὶ εἰς τὸ ἔθος τῆς, τὸν τόνον τῆς ἐσχατολογικῆς ἀγαλλιᾶσεως, ἥτις διατρέχει ὁλόκληρον τὴν Καινὴν Διαθήκην». Ὁ E. Brunner ἐξαίρει ἰδιαίτερος τὰ γνήσια, πρωτο-χριστιανικά, στοιχεῖα τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας. Ἀναφέρει: «Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν-Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἀξίζει ἰδιαίτερα τιμὴ. Αὕτη παρέμεινε – grosso modo – εἰς τὴν κατάστασιν τῆς Ἀρχαίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας, πρὸ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἰδιαίτερου ρωμαϊκοῦ Καθολικισμοῦ. Διὸ καὶ εἶναι εἰς τὸν Προτεστάντην, ὅστις συναντᾷ διὰ πρώτην φορὰν τὴν Ἀρχαίαν-Καθολικὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, τὸ αἶσθημα ἀδελφικοῦ δεσμοῦ, ὡς πρῶτον, ... Οὗτος αἰσθάνεται διὰ τοῦ πλοῦτου τῶν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχαιότητος παραδεδομένων θησαυρῶν ἐμπλουτισμένος καὶ γοητευμένος. Οὗτος θεωρεῖ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην ἓνα Καθολικισμόν, ὅστις ἔχει νὰ ἐπιδειξῆ μίαν ἀδιάκοπον ἱστορίαν, ἄνευ μαζικῆς ἐισβολῆς ξένων στοιχείων, μίαν ἱστορίαν πλήρη ἀνδρείας εἰς τὴν ἀπόκρουσιν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, πρὸ πάντων δὲ τοῦ Ἰσλάμ καὶ τῶν Τούρκων. Μερικὰ πρωτο-χριστιανικά στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐλαχίστην ἀντιστοιχίαν εὐρίσκουν εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Δύσεως, ὅπως π.χ. ἡ πλήρης ἀγαλλιᾶσεως Λειτουργία τῆς Ἀναστάσεως, μὲ τὸ ἀποκορύφωμα: Ἐπιπέσει Ἄνεστη, - Ἀληθῶς Ἄνεστη, αἱ Μοναστηριακαὶ ἀδελφότητες καὶ ἡ μοναδικὴ παρουσία τῶν Ἀββᾶδων, τῶν Ἐρημιτῶν-Πνευματικῶν Πατέρων, δεχόμεθα μὲ χαρὰν θαυμασμοῦ, καθὼς καὶ τὴν δραματοποιίαν τοῦ Λειτουργικοῦ γεγονότος. Καὶ βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ παραβλέψωμεν τὴν σχεδὸν τελείαν ἀπουσίαν μᾶς θελήσεως πρὸς μεταβολὴν τοῦ κόσμου καὶ τὸν κίνδυνον ἐνός, σχεδὸν ἀποκλειστικῶς, ἐσχατολογικοῦ-μεταφυσικοῦ προσανατολισμοῦ, δὲν θὰ πρέπει ὅμως, συγχρόνως, νὰ λησμονώμεν καὶ τὸν ἀντίθετον κίνδυνον, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπόκειται σύνολος ὁ Δυτικὸς Χριστιανισμὸς, καὶ νὰ σκεπτόμεθα, ὅτι ὁ μὴ-βουλητικὸς οὗτος Χριστιανισμὸς μετεμόρφωσε τοὺς Λαοὺς τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀνατολῆς βαθύτερον ἢ ὁ ἠθικὸς Pragmatismus ἐκείνους τῆς Δύσεως» (*Die christliche Lehre von der Kirche, vom Glauben und von der Vollendung* (Dogmatik III), 1960, 109-110). Καὶ ἀλλαγῆ ἀναφέρει ὁ Brunner, ὅτι, «ἐναντι τῶν ἀξιώσεων τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ Una Sancta», «Ἑλληνικὴ-Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἐξ ὄλων ἀρχαιότερα», εἰς στοιχεῖα Χριστιανικῆς

γνησιότητας (152-153). Ὁ δὲ K. Barth ἀναφέρει: «Μᾶς κάμνει καλόν, ἔάν, διὰ τῆς προσφιλοῦς διδασκαλίας τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδοξίας, ὅτι δηλ. ἡ ἑσχατολογικὴ Λύτρωσις περιλαμβάνει, ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ, καὶ ὅλον τὸν Κόσμον, τὴν Κτίσιν, φέρομεν εἰς τὴν μνήμην μας, ἐκ νέου, μίαν πρὸ πολλοῦ λησμονηθεῖσαν ἀλήθειαν τῆς Καινῆς Διαθήκης» (*Kirchliche Dogmatik* I,1 (1955⁷), 139).

Χαρακτηριστικὰ εἶναι, ὡσαύτως, ὅσα ἀναφέρει ὁ F. Lieb: «Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀξιώνει, ὅτι οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰ μὴ ἡ διατηροῦσα τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαιο-χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ὅσον οὐδεμία ἄλλη ἐκκλησία εἶναι αὕτη θεμελιωμένη ἐπὶ τοῦ παλαιο-χριστιανικοῦ καὶ κοινο-χριστιανικοῦ Δόγματος... Τὸ παλαιο-χριστιανικὸν τοῦτο Σύμβολον τῆς Πίστεως προῆλθεν ἐκ τῆς ὑπερασπίσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς γνησίας διδασκαλίας κατὰ τῶν Αἰρετικῶν, καὶ εἶναι ἡ παγχριστιανικὴ καὶ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι γενομένη διατύπωσις τοῦ περιεχομένου τῆς Βιβλικῆς Ἀποκαλύψεως... Εἰς τὴν πιστὴν τήρησιν τοῦ ἀρχαιο-εκκλησιαστικοῦ τούτου Συμβόλου καθίσταται ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία κηρυξ τῆς ἀληθείας ἐναντι ἐνὸς Προτεσταντισμοῦ, ὅστις, εἰς τὴν μετὰ τὴν Μεταρρῦθμισιν ἐποχὴν, τὴν πίστιν εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα, εἰς τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὴν σωματικὴν ἀνάστασιν, ἔαν δὲν ἐγκατέλειπε παντελῶς, πάντως ἡμβλυνεν, ἐξόχως, καὶ ἐξεφυλίσθη, εἰς μέγαν βαθμόν, εἰς τὸν μοντέρνον Humanismus καὶ Subjektivismus... Ἀποτελεῖ γεγονός ὑψίστης σημασίας, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία διέσωσε καθαρὸν τὸ παλαιοχριστιανικὸν Δόγμα καὶ δὲν διέστρεψεν αὐτὸ διὰ τοῦ σχολαστικοῦ Rationalismus... Ἐπίσης θὰ πρέπει νὰ τονισθεῖ, ἐναντι τῶν προτεσταντικῶν προκαταλήψεων, τὸ βάθος τοῦ πλοῦτου τῆς Λειτουργίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τὸ ἄμεσον τοῦ κηρύγματος διὰ Βιβλικῶν κειμένων ἐν αὐτῇ». Διὰ τοῦ πλοῦτου τῆς Λειτουργικῆς ζωῆς τῆς διέσωσεν ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τὴν ἀληθινὴν λατρείαν εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν καὶ διεφύλαξεν ἑαυτὴν «ἐκ τοῦ βυθίσματος εἰς ἓνα εἰδωλολατρικόν, ἀνθρωπιστικόν, Subjektivismus καὶ Individualismus, εἰς τὸν ὁποῖον παρεξέτραψαν, εἰς τόσον μέγαν βαθμόν, αἱ προτεσταντικαὶ ἐκκλησίαι» (*Orthodoxie und Protestantismus*, ἐν: Sophia und Historie (ἐκδ. ὑπὸ M. Rohkrämer) 1962, σ. 45 ἐξ.).

Ὅμως, ἀκριβῶς ἡ ἑσχατολογικὴ αὕτη προσδοκία, ἥτις συνιστᾶ θεμελιώδη διδασκαλίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ ἥτις διεσώθη, περαιτέρω, ὑπὸ μόνης τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὡς πορεία πρὸς τὸ «Ἐσχατον», πρὸς τὸν «καὶ πάλιν ἐρχόμενον» Ἀναστάντα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἀπετέλεσε στόχον ἀρνητικῆς κριτικῆς ὑπὸ ποικίλων στοχαστῶν: παλαιότερον μὲν ἐκ μέρους τῶν K. Marx καὶ L. Feuerbach, οἱ ὁποῖοι ἐπέρριψαν τὴν μομφήν, κατὰ τῆς Θρησκείας ἐν γένει, ὅτι λειτουργεῖ ἐν εἴδει πνευματικοῦ Ναρκωτικοῦ, περισπῶσα τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἐνασχόλησιν περὶ τὸ Ἐπέκεινα καὶ ἀποσπῶσα τούτους ἐκ τῶν ὑποθέσεων καὶ τῆς βελτιώσεως τῶν πραγμάτων τοῦ ἐδῶ κόσμου. Εἰδικώτερον, ὁ K. Jaspers εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις ἐστράφη κατὰ τῆς Ἐσχατολογίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ἐνοχοποιεῖ ὡς ὑπεύθυνον στρῶφης τῶν Ὁρθοδόξων, κυρίως τῶν Ρώσων, πρὸς τὸ μέλλον ὡς τὰ Ἐσχατα καὶ τὸν ὑπερκόσμιον καὶ ὑπερβατικὸν Θεὸν καὶ παραμελήσεως τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ποιηθείσης Κτίσεως, μὲ καταλυτικὴν ἀκολουθίαν τὴν ἐπέλασιν τοῦ πνευματικοῦ καὶ πολιτικοῦ Μηδενισμοῦ (Nihilismus)⁵³. Ὡς

53. Πρβλ. K. Jaspers, *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung* (1962), 77 ἐξ.: 293 ἐξ. *Psychologie der Weltanschauungen* (1971), 285 ἐξ.

ὑποκατάστατον δὲ τοῦ «κοσμικοῦ» τούτου κενοῦ τῆς Χριστιανικῆς ταύτης Ἐσχατολογίας ἐνήργησεν, εἰς τὸν χῶρον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς, τὸ ἀποτυχὸν πείραμα τοῦ οὐτοπικοῦ Κομμουνισμοῦ, ὅστις, ὑποκαταστήσας τὸ ὑποκείμενον «Θεὸς» τῆς Χριστιανικῆς πίστεως εἰς τὴν διαδικασίαν πορείας τοῦ κοσμικοῦ καὶ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, εἰς τὸν Ὅποιον, Θεόν, ἔγκειται καὶ τὸ νόημα ὑπάρξεως καὶ ζωῆς τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος, ἐπέβαλεν εἰς τὴν θέσιν του τὸν Ἄνθρωπον-Θεόν, ὅστις καὶ ἐπέζητησε νὰ ἀπαλλάξει, βιαίως, τὸ ἐδῶ-καί-τώρα ἐκ τῶν «ἀμαρτωλῶν» καὶ «δαμονικῶν» δομῶν καὶ συνθηκῶν αὐτοῦ, καὶ νὰ ἐπιταχύνει καὶ νὰ ἐκπληρώσει, ἔτσι, τὴν προσδοκωμένην «Βασιλείαν», «ὡς ἐν Οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς Γῆς», κατὰ τὸ Ἄγιο-γραφικόν: «Ἡ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἀρπάζουσιν αὐτήν» (Μτθ. 11,12). Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου συμπύπτουν Ἀνατολικὸς Κομμουνισμὸς καὶ Δυτικὸς Φασισμὸς, ὡς λυτρωτικὰ συστήματα βίας, μὲ λυτρωτὴν τὸν Ὑπεράνθρωπον. Συναφῶς δὲ πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἀναφέρει ἡ H. Schaefer: «Ἐξαρσις τοῦ ὑπερβατικοῦ καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου ἐν τῇ Βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ ἀπαντῶνται ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Χριστιανισμῷ τόσον εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅσον καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν. Ἐν τῷ πλαισίῳ ἐνὸς συγκεντρωτικοῦ Κράτους καὶ ἐνὸς ἱεροποιημένου πολιτισμοῦ περιχαρακωμένοι ἔτεινον οἱ Ἀνατολικοὶ Χριστιανοί, πολλαπλῶς, εἰς ἐγκατάλειψιν εἰς ἑαυτὸν τοῦ γηίνου κόσμου καὶ τῶν προβλημάτων του, καί, οὕτως, εἰς παράδοσιν εἰς τὸ κενόν... Οὕτω δὲ λαμβάνει τὴν κυριαρχίαν εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν πιστεύουσαν καρδίαν τὸ Ἰηδέν, ὁ Nihilismus, ἀρχικῶς μὲν ἐναντι τοῦ γηίνου, μετὰ δὲ ἐναντι καὶ τοῦ οὐρανοῦ κόσμου, καὶ ἐνεργεῖ καταστρεπτικῶς ἐπὶ τῶν ριζῶν ἐνὸς ἀποστρεφόμενου τὸν κόσμον, στοχαστικοῦ, Χριστιανισμοῦ»⁵⁴.

Τὸ θέμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐσχατολογίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τύχει εἰδικῆς ἐνασχολήσεως, ἐνταῦθα, συνδέεται δὲ μὲ πλῆθος ἄλλων, θεμελιωδῶν θεμάτων, ὅπως π.χ. τὸ τῆς σχέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν κόσμον, τὸ κράτος, τὸ ἄτομον κλπ. Βέβαιον παραμένει, ὅτι ἡ Ἐσχατολογικὴ προσδοκία τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὴν ζωὴν καὶ εἰς τὸ «πιστεύω» τῆς ἐκφράζει τὸ κεντρικὸν μήνυμα τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, τὸ ὁποῖον διατρέχει σύνολον τὴν Καινὴν Διαθήκην. Καὶ εἶναι, ἀσφαλῶς, κατανοητόν, ὅταν Φιλόσοφοι, καὶ μάλιστα τοῦ Ὑπαρξισμοῦ, ἦτοι τοῦ ἐδῶ-τώρα, ἐπικρίνουν τὴν «ἀπόστασιν» ταύτην ἐκ τοῦ

54. H. Schaefer, *Der getarnte Tod. Russland und der Nihilismus*, ἐν: *Der Nihilismus...* (ἐκδ. ὑπὸ D. Arendt), 1974, 41-42· πρβλ. καί: E. Benz, *Die russische Kirche und das abendländische Christentum* (1966), 116 ἔξ.

«κόσμου» τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀφορμώμενοι ἀπὸ τῆς δικῆς των σκοπιᾶς. Οὐδόλως, ὅμως, κατανοεῖται ἡ κριτικὴ κατὰ τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ Δυτικῶν θεολόγων, διὰ τὸν λόγον καὶ μόνον, ὅτι παραμένει Αὐτὴ πιστὴ καὶ συνεπὴς εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, καίτοι καὶ ἐδῶ προβάλλεται τὸ ἐρμηνευτικόν, θεολογικόν, πρόβλημα⁵⁵. Ὁ δὲ Δυ-

55. Ὁ πολὺ γνωστὸς προτεστάντης θεολόγος H. Thielicke (*Der evangelische Glaube. Dogmatik* II (1973) 217-218), ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὴν ἀπόρριψιν τοῦ Filioque, ἐπιρρίπτει εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν τὴν μομφὴν τοῦ «πανθεισμοῦ» καὶ τοῦ «μυστικισμοῦ», καθὼς καὶ τὴν τάσιν μιᾶς «εναρμονιστικῆς σκέψεως» εἰς τὴν θεολογίαν τῆς, ἐκδηλουμένης, κατ' ἐξοχήν, «εἰς τὴν θεωρουμένην ὡς ἐνότητα σχέσιν μεταξύ Κράτους καὶ Ἐκκλησίας (Καισαροπαπισμός)». Ὁ Σταυρὸς δὲν κεῖται, εὐκρινῶς, ὡς σημεῖον κρίσεως τοῦ Κράτους... Ἡ διαμάχη μεταξύ Αὐτοκράτορος καὶ Πάπα ἀπὸ τοῦ 11ου Αἰῶνος, ἦτις ὠδήγησεν εἰς τὸ μέγαλον Σχίσμα, εἶναι μία καθαρῶς δυτικὴ διαμάχη». Ὁ λόγος τῆς κριτικῆς ταύτης: «ὁ ἀποκλεισμός τοῦ Υἱοῦ (ἐκ τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος) ὀδηγεῖ εἰς παραμέλησιν τῆς ἱστορικῆς Ἀποκαλύψεως καὶ, ἀκολουθῶς, τῆς ἱστορίας ἐν γένει». Ὁ Thielicke χρησιμοποιεῖ, εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ Filioque ἐπιχειρηματολογία του, τὰς θέσεις τοῦ K. Barth, ὅστις, ὅπως ἔχει διαπιστωθῆ ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου τούτου σημείου τῆς θεολογίας του, *φιλοσοφεῖ*, καὶ δὲν θεολογεῖ, μὲ βασικῶν γνώμονα τὴν *πλατωνικὴν ἀρχὴν τῆς Ἀναλογίας* (πρὸβλ. σχετικῶς: M. Farantos, *Die Lehre vom Heiligen Geist*, Tutzing 1981, 56 ἐξ.: M. A. Φαράντου, *Δογματικαὶ τινες παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ Συμβόλου Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως* (ἐν: Θεολογία 1981) Ἡ *περὶ τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ καὶ ἰδίᾳ περὶ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία...* (ἐν: Κοινωνία 1981) αἱ αὐταὶ καὶ ἐν: *Δογματικὰ καὶ Ἠθικὰ* I, σ. 35 ἐξ.: 65 ἐξ.). Εἶναι ἄξιον ἀπορίας, ὅμως, μὲ πόσῃ ἐπιπολαιότητι καὶ προκατάληψιν σοβαροὶ Δυτικοὶ θεολόγοι ἐπι κρίνουν τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ τὴν θεολογίαν τῆς. Ἐν συνόψει: Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία οὐδέποτε εἰς τὴν θεολογίαν τῆς ἀπέκλεισε τὴν ἐν χρόνῳ πέμψιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἦτοι τὴν στενὴν καὶ ἄμεσον συνάφειαν τῆς Πνευματολογίας πρὸς τὴν Χριστολογία, ἢ, ἄλλως πως: τὸ ἄμεσον τῆς σχέσεως τῆς ἱστορικῆς ἐν Χριστῷ θείας Ἀποκαλύψεως πρὸς τὸν καιρὸν τῶν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἐσχάτων. Ὅταν δὲ οἱ Δυτικοὶ ὑποστηρίζουν, ὅτι ἰσχύει τὸ ἀντίθετον, ἀποτελεῖ τοῦτο μίαν ἠθελημένην συκοφαντίαν. Διατί, λοιπόν, οἱ Ὁρθόδοξοι δὲν ἀποδέχονται καὶ τὸ Filioque, ἦτοι τὴν καὶ αἰδίως ἐκπέρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ»; — Διότι, εἰς ὅλην τὴν θείαν Ἀποκάλυψιν, μαρτυρεῖται, ὅτι, ἐν τῇ Θεότητι, ἡ μόνη ἀρχὴ τῶν ὑποστάσεων τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος εἶναι ὁ Πατήρ, καὶ ἀκόμη: διότι δὲν κάμουν ἀναλογικὴν (φιλοσοφικὴν) θεολογίαν, ἀφορμώμενοι ἐκ τῶν «κάτω», ἐκ τῆς ἱστορικῆς θείας Ἀποκαλύψεως, διὰ νὰ ἐξιχνιάσουν τὰ ἀνεξιχνίαστα τῆς ἐνδο-τριαδικῆς ὑπάρξεως καὶ ζωῆς τῆς Θεότητος. Κατὰ τὰ ἄλλα ἢ σκέψις τοῦ Thielicke εἶναι σαφῆς. Οὗτος θεωρεῖ τὸν Χριστιανισμὸν ὡς καθαρῶς ἐνδοκοσμικόν, ἱστορικόν, «μέγεθος», βυθίζων αὐτὸν εἰς ἓνα ἱστορισμὸν, ἐξιχνυόμενον μέχρι τοῦ Σταυροῦ, παραγνῶριζει δὲ τὸ Ἐσχατολογικὸν περιεχόμενον αὐτοῦ, ὡς πορείαν πρὸς τὸν Ἀναστάντα ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι. Ἡ ὑποτίμησις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὡς τελεία ἱστορικὴ ἐξάρτησις Αὐτοῦ, καταστρέφει τὸ «Κύριον», τὴν ἐλευθερίαν Αὐτοῦ, διευκολύνει δέ, ἐτσι, τὴν ἄνοδον καὶ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Δυτικοῦ ἀνθρωποκεντρισμοῦ: τοῦ ἀντικειμενικοῦ (Παπισμός) καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ (Προτεσταντισμός). Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐδῶ, ἔχομεν νὰ κάμομεν μὲ ἐνδοκοσμικὴν θεολογίαν, ἐξιχνυομένην μέχρι τῆς ἱστορικῆς θείας Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ Σταυροῦ, ἀρνούμενην δὲ τὸ «Ἐσχατον», ἦτοι τὴν Ἀνάστασιν καὶ τὴν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἐλευθερίαν καὶ κυριότητα.

τικὸς Χριστιανισμὸς, μὲ τὰς περιπετείας του ὡς παπικὸς Institutionalismus, Individualismus καὶ Subjektivismus, Pietismus καὶ Rationalismus, Scientismus καὶ Immanentismus, μὲ ἀπόληξιν εἰς τὸν «θάνατον» τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸν Ὑπεράνθρωπον καὶ εἰς τὸν Nihilismus, δὲν ἔδωκε καλυτέρας λύσεις εἰς τὰ προβλήματα κατανοήσεως τοῦ κόσμου καὶ ἁρμονικῆς καὶ εἰρηνικῆς μετ' αὐτοῦ συμβιώσεως. Ἡ Ὁρθοδοξία ἐκαλλιέργησεν ἕνα τύπον ἀνθρώπου, ὅστις, ζῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ζεῖ, συγχρόνως, ἐν ἀποστάσει πρὸς αὐτόν, ἢ, ὅπως διατυπώνει τὴν θέσιν ταύτην ὁ Ἀββᾶς Ζωσιμᾶς: «Ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, προκόπτων καὶ προβαίνων, ἔχει πάντα κόσμον ὡς μὴ ἔχων»⁵⁶, κάμνων διαρκῆ ὑπέρβασιν, οὕτως, ἐκ τοῦ Σταυροῦ πρὸς τὴν Ἀνάστασιν, καὶ ἐκ τοῦ Γίνεσθαι πρὸς τὸν Ἑσχατον. Ἀντιθέτως ὁ Δυτικὸς Χριστιανισμὸς, ἀπολέσας τὴν Ἑσχατολογικὴν προσδοκίαν, παρέμεινεν εἰς τὸ πρὸ τοῦ θανάτου, ὁ συνειρητικὸς στοχασμὸς τοῦ ὁποῦοι ἄγει ἀναποδράστως ἐκεῖ, ἔνθα κατέληξεν ἡ Δυτικὴ Χριστιανικὴ σκέψις καὶ ἰδεολογία, ἤτοι εἰς τὸ Μηδέν, ὡς τὸ «ὄντως» Ὄν, καὶ εἰς τὸν Nihilismus.

Ὡς ἀκολούθως δὲ διαγράφει τὴν Ἑσχατολογικὴν ἐλπίδα τῶν Ὁρθοδόξων εἰς Δυτικὸς στοχαστής: «Ἡ μαρτυρία τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας διακηρύσσει, ἀπλανῶς, διὰ μέσου τῶν Αἰώνων καὶ ἀδιακόπως διὰ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῆς Διαφωτίσεως, τὸν ἀναστάντα Παντοκράτορα, τὸν νικητὴν Κύριον, Ὅστις ἐξυψώθη εἰς Κύριον τοῦ κόσμου, οὐχὶ διὰ πολιτικῆς τινος Δικτατορίας ἢ οἰκο-

Εἰρωνεῖαν προκαλεῖ καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Thielicke ὅτι ὁ Πάπας, εἰς τὴν διαμάχην πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, ἠγωνίζετο ὡς *χριστιανὸς ἐπίσκοπος*. Ὡς ἀπάντησιν ἀναφέρω τὰ ὑπὸ τοῦ K. Jaspers γραφόμενα περὶ τοῦ Παπισμοῦ καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ: Ἡ κυρία τάσις «τοῦ Παπισμοῦ ὑπῆρξε καὶ ἰσχύει μέχρι σήμερον ὑπὸ ποικίλας μορφᾶς ἢ παγκόσμιος κυριαρχία (Weltherrschaft)... Διὰ δὲ τὸν Προτεσταντισμὸν ἰσχύει ὁ κυνικὸς τύπος: cuius regio, eius religio, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει, ὅτι ἡ πίστις τοῦ ἐκάστοτε Ἄρχοντος προσδιορίζει καὶ τὴν πίστιν τοῦ Λαοῦ τῆς Χώρας του... Τὸ βασικόν, λοιπόν, φαινόμενον εἶναι: Μία ὁμὰς ἀνθρώπων, ἡ Ἐκκλησία, ἐπικαλεῖται τὸν Θεόν, ὡς τὸ μέσον, πρὸς ἀπόκτησιν κοσμικῆς δυνάμεως καὶ αὐτο-ἐπικρατήσεως. Ἡ ἀνθρωπίνη ἀξίωσις πρὸς δύναμιν ὑποδέεται ὡς ἀξίωσις τοῦ Θεοῦ» (μν. ἔργ.: *Der philosophische Glaube...*, σ. 87-88). Ἐχομεν, λοιπόν, ἐδῶ «*διαλεκτικὴν ἀντίθεσιν*» καὶ «*διαμάχην*» μεταξὺ Κράτους καὶ Ἐκκλησίας, μὲ *χριστιανικά*, ἐκ μέρους τῆς δευτέρας, κριτήρια, ἢ ἀπλῶς δύο *ἐνδοκοσμικά* «μεγέθη», ἀγωνιζόμενα διὰ τὸ αὐτὸ: ἤτοι διὰ τὴν ἀπόκτησιν *κοσμικῆς* δυνάμεως; Εἰς μὲν τὸν Προτεσταντισμὸν ἡ «*ἐκκλησία*» *γίνεται* ὁ ἐκάστοτε κοσμικὸς Ἄρχων, ὅστις ἐπιβάλλει καὶ τὴν θρησκείαν του, εἰς δὲ τὸν Παπισμὸν ἔχομεν καθαρὰν τὴν περίπτωσιν *ἀντικαταστάσεως* τοῦ κοσμικοῦ Ἄρχοντος διὰ τοῦ Πάπα, καὶ *μετατροπῆς* τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ Κράτος τοῦ Βατικανοῦ. Αὐτὸς εἶναι, λοιπόν, ὁ ἰδανικὸς, χριστιανικὸς, τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον «*ἐλειτούργησε*» τὸ Filioque εἰς τὴν Δύσιν;! Ἐδῶ θὰ ἔλεγον, ἐπιστρέφων τὴν μορφήν, ὅτι ἀπουσιάζει, ἀπλῶς, ἡ ἱστορικὴ σκέψις!

56. Ἀββᾶ Ζωσιμᾶ, *Κεφάλαια Ὡφέλιμα* 1993, 12 ἔξ.: 58· 96 κ.ά.

νομικῆς ἐκμεταλλεύσεως, ἢ ἀκόμη μὲ τὴν νικηφόρον πορείαν μᾶς λογικῆς, δημοκρατικῆς παν-δικαιοσύνης, ἐγειρομένης πρὸς κρίσιν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διὰ θυσίας τῆς ἰδίας Αὐτοῦ ζωῆς καὶ διὰ τοῦ ἰδίου θανάτου, Ὅστις ἀναγκάζει τὰς ἀντικειμένους δυνάμεις εἰς ἐκουσίαν ὑποταγὴν ἐκ τῶν ἔσω. Αὕτη κηρύσσει τὴν ἀνάστασιν τοῦ κόσμου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ μὲ τὸν δι' ἡμᾶς θυσιασθέντα Κύριον,... ὡς μίαν ἐλπίδα διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν κοινωνίαν εἰς Ἄνατολὴν καὶ Δύσιν, ὡς τὸν Ἀστέρα εἰς τὸν δρόμον, ὅστις ὁδηγεῖ πέρα τῆς μοναξιάς καὶ τοῦ Ἰηθου, καθὼς καὶ τῆς, ἄνευ τέλους, ἐπαναλήψεως τοῦ ἀγῶνος ἐπικρατήσεως ἐκμεταλλευτῶν καὶ ἐκμεταλλευομένων, πρὸς μίαν κοινὴν, καρποφόρον, ζωὴν, ὅπως παραινεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς κατὰ τὴν πορείαν του πρὸς τὸ πάθος». Κατὰ δὲ τὸν P. Tillich «ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀναστάσεως καὶ ὄχι τῆς Σταυρώσεως»⁵⁷.

Ἡ θρησκευτικὴ Μεταρρύθμισις, λοιπόν, ἀποτελεῖ καθαρῶς Δυτικὴν ὑπόθεσιν, ἐκφράζουσα πνεῦμα *ἀνθρωποκεντρισμοῦ*, ὅπως καὶ ὁ Καθολικισμός: Ἐκεῖνος μὲν «καταστηματικὸν» (ἀντικειμενικόν), ὁ Προτεσταντισμὸς δὲ ὑποκειμενικὸν (ἀτομιστικόν)⁵⁸. Εἰς μὲν τὸν Καθολικισμὸν ὁ Πάπας εἶναι ἡ πηγὴ καὶ τὸ κριτήριον πάσης ἀληθείας («ἐγὼ εἶμαι ἡ Παράδοσις»), εἰς δὲ τὸν Προτεσταντισμὸν ὁ Λούθηρος

57. H. Schaefer, μν. ἔργ., 48. Καί: P. Tillich, *Systematische Theologie* III (1966), 229.

58. Τὸν «ἀντικειμενικὸν» καὶ «υποκειμενικὸν» τοῦτον Ἀνθρωποκεντρισμὸν τοῦ Καθολικισμοῦ καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ διατυπώνει ὁ W. Dilthey ὡς ἀκολουθῶς: «Ὁ Καθολικισμὸς ἀναγνωρίζει τὴν θρησκευτικὴν ὑπόθεσιν μόνον εἰς τὴν ὑποταγὴν ὑπὸ τὸν, ἐξ ἐπόψεως ἀρχῆς ἀποτελειωθέντα, ἐξουσιαστικὸν ὀργανισμὸν του. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς μοναστικῆς ζωῆς: ἰσχύει δηλ. ὑποταγὴ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πάπα, ἐκφραζομένη ὡς ὄρκος ὑπακοῆς... Ἀντιθέτως ἡ ἐλευθερία τοῦ Χριστιανοῦ εἰς τὸν Λούθηρον ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν, ἐκ τῆς χριστιανικῆς ὑποκειμενικότητος, μᾶς ἀντιστοίχου τάξεως, καί, ἀκολουθῶς, ἐνὸς Βασιλείου τοῦ Θεοῦ ὡς Βασιλείου τῆς ἐλευθερίας» (*Weltanschauungslehre*, ἐν: *Gesam. Schriften*, VIII (1968*), 64). Συναφῶς πρὸς τὰ ἀνωτέρω θὰ πρέπει νὰ λεχθῆι, ὅτι ὁ Ὁρθόδοξος Μοναχισμὸς ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποτελεῖ ἐν ὑποταγῆν καὶ «ἐστρατευμένον» σῶμα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἐπιχωρίου Ἐπισκόπου ἢ Πατριάρχου, ὅπως συμβαίνει τοῦτο μὲ τὰ μοναχικὰ Τάγματα τοῦ Καθολικισμοῦ, τὰ ὁποῖα τελοῦν εἰς ὑποταγὴν καὶ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Πάπα. Τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς τοῦ Ὁρθόδοξου Μοναχισμοῦ φέρει καθαρῶς *πνευματικὸν* χαρακτήρα. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξάρτησις καὶ ἡ ὑψηλὴ ἐποπτεία, βεβαίως, δὲν ἀμφισβητοῦνται. Ὁ κίνδυνος τῶν Μοναστηρίων νὰ μεταβληθῶν εἰς Bordella ἢ εἰς «οἶκον ἐμπορίου» (Ἰω. 2, 16), ὅπου οἱ πιστοὶ *ἐξαγοράζου* τὴν «θείαν» χάριν, μὲ θρησκευτικὰ μαγικῶρια καὶ ξόρκια, ἔλλοχευε εἰς πᾶσαν ἐποχὴν!

εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις ἀποφαίνεται «ἀλαθῆτως», τί ἐκ τῶν περιοχομένων τῆς Ἁγίας Γραφῆς «ἄγει εἰς Χριστὸν» καὶ τί ἀποκλίνει ἐξ αὐτοῦ. Ἡ οὐσία εἶναι, ὅτι ἡ Δύσις εἶδε τὸν Χριστιανισμόν ὡς ξένον πρὸς αὐτὴν σῶμα (ἀνατολικὸν Θρησκευμα) καὶ οὐδέποτε ἐπίστευσεν εἰς αὐτόν, ἐχρησιμοποίησε δὲ τούτον ὡς «πολιτιστικὴν» ἰδεολογίαν πρὸς ἐπιβολὴν, μέσῳ αὐτοῦ, τοῦ Ρωμαϊκοῦ πνεύματος τῆς Οἰδο ὑπὸ τοῦ Παπισμοῦ εἰς τοὺς βαρβάρους Λαοὺς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, οἵτινες, μετὰ τὴν «ἐνηλικίωσίν» των, ἀπετίναξαν τὸν ζυγὸν τῆς Ρώμης καὶ ἐπανήλθον «εἰς τὰ ἴδια»: εἰς τὴν λατρείαν «τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου» (Γαλ. 4,3), ὅπως ἐπιβεβαιώνει ἡ μέχρι τοῦδε πορεία τοῦ Δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς θεολογίας του. Ἡ Δύσις δὲν πιστεύει (K. Dürckheim): δὲν ἔχει μάρτυρας πίστεως οὔτε καὶ μοναχοὺς μὲ αὐταπάρησιν· ἐργάζεται μὲ τὴν λογικὴν τοῦ συμφέροντος καὶ τὴν δύναμιν καὶ ἔχει ὡς μάρτυρας «Αἰρετικούς», ἧτοι ἐξοντωθέντας ἀντιπάλους ὑπὸ τῶν Δυτικῶν ἐκκλησιῶν, καθὼς καὶ «μοναχικὰ» Τάγματα πρὸς κατάκτησιν.

Ἡ Θρησκευτικὴ Μεταρρύθμισις κατέφερε καίριον πλήγμα κατὰ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ μονοπωλίου τῆς Ρώμης, τὴν ὁποίαν ὑπεβίβασεν εἰς μερικὴν, μεταξὺ πολλῶν, ἐκκλησίαν καὶ κατέρριψε τὸ ἱεροκρατούμενον σύστημα αὐτῆς, διέσπασε δὲ τὸν Δυτικὸν Χριστιανισμόν εἰς πλῆθος χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν καὶ Ὁμάδων, μὲ κύριον γνώρισμα τὴν ἀπόρριψιν πάσης αὐθεντίας καὶ τὴν πλήρη ἐλευθερίαν ἐπιλογῆς τοῦ «πιστεύω» των, καθὼς καὶ τὸν ἀνταγωνισμόν καὶ τὸν ἀλληλοπόλεμον. Τὸ ἄτομον, ἀπογοητευμένον ἐκ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ κατεστημένου, ἀναζητεῖ τὴν πλήρωσιν τῶν βαθυτέρων πνευματικῶν του ἀναγκῶν εἰς τὸν Θρησκευτικὸν ὑποκειμενισμόν, ἧτοι εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς σημασίας τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πίστεως, μὲ παράλληλον ἀπόρριψιν παντὸς τοῦ «ἀντικειμενικοῦ»: αὐθεντίας καὶ δογματικῆς ἀληθείας (θρησκευτικὸς Liberalismus). Ἡ ὁρμὴ πρὸς *κατάκτησιν* τῶν δύο τούτων Χριστιανικῶν ρευμάτων τῆς Δύσεως θὰ ἐκδηλωθεῖ συγχρόνως πρὸς τὰς ἐξορμήσεις τῶν Εὐρωπαϊῶν ἰμπεριαλιστῶν πρὸς *κατάκτησιν* τῶν Λαῶν τῆς Γῆς, εἰς μίαν ἐποχὴν, καθ' ἣν εἶχον προηγηθεῖ οὔτοι εἰς τὴν ἐπινόησιν αὐτομάτων φονικῶν ὄπλων, τοὺς ὁποίους συνώδευον εἰς τὰς ἐκστρατείας των καὶ Κληρικοὶ τῶν δύο τούτων Δογμάτων πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν ὑποδοῦλων Λαῶν. Εἰδικώτερον ἢ Ὁρθόδοξος Ἀνατολὴ θὰ ὑποστεῖ ὀδυνηρὰ πλήγματα ὑπὸ τῶν Δυτικῶν «χριστιανικῶν» Ταγμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπεξήτουν νὰ «ἐκχριστιανίσουν» τοὺς Ὁρθοδόξους, διὰ τῶν Σταυροφοριῶν, τῆς Οὐνίας καὶ τοῦ βιαίου προσηλυτισμοῦ. Ἀκόμη καὶ σήμερον ὁ Πάπας, ἐκμεταλλεζόμενος τὸ ἐμπερίστατον τῶν Ὁρθοδόξων Λαῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Βαλκανικῆς ἐκ τῶν

πολιτικῶν ταραχῶν καὶ ἀνακατατάξεων, ἐκήρυξεν ὡς πρόγραμμα τοῦ τὸν «ἐπανευαγγελισμόν» αὐτῶν.

β'. Ἡ Ἀναγέννησις

Ἡ Renaissance (Ἀναγέννησις, ἐφξ.: R.) παριστᾷ τὸ κορυφαῖον πνευματικο-κοινωνικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἴσεται ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς περιόδου τῶν Νέων χρόνων. Ἐξεδηλώθη καὶ ἐπεκράτησε, πρωτίστως, ἐν Ἰταλίᾳ, δὲν ἤρρηξε νὰ διαδοθῆι, ὅμως, καὶ εἰς τὰς λοιπὰς Χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Μεγίστην ὄθησιν εἰς τὴν ἔναρξιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῆς ἔδωκαν οἱ ἐκ *Βυζαντίου* εἰς τὴν Δύσιν καταφυγόντες, πεπαιδευμένοι, Ἕλληνες, ἐξ ἀφορμῆς, κυρίως, τῶν ἐν Ἰταλίᾳ λαβουσῶν χώραν ἐνωτικῶν συνόδων μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Πάπα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἤλπιζον οἱ Ἕλληνες βοήθειαν πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ Βυζαντίου ἐκ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, καὶ ἀποτροπὴν κατακτήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἔλαβον, τρόπον τινά, ἐκδίκησιν οἱ Ἕλληνες κατὰ τοῦ Πάπα, δι' ὅσα κακὰ προὔξενησεν οὗτος διὰ τῶν Σταυροφοριῶν καὶ τῶν ἄλλων κακουργιῶν τοῦ εἰς τὸν χώρον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς, διὰ τὰ ὁποῖα, ἀμετανόητος ὢν, οὐδέποτε ἐδέησε νὰ ζητήσῃ «συγγνώμην», ἀφοῦ ἔθεσαν οὗτοι ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ τὰ πνευματικὰ θεμέλια πρὸς ἀνατίναξιν τῆς μεσαιωνικῆς, παπικῆς, Θεοκρατίας καὶ πρὸς πνευματικὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Λαῶν ἐκ τῆς Κληρικοκρατίας. Οὕτως ἀπεδείχθη, διὰ μίαν εἰσέτι φοράν, ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι ὑπέροχον τῆς ὠμῆς δυνάμεως καὶ βίας.

Οἱ ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντες, πεπαιδευμένοι, Ἕλληνες, διασημότεροι τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν οἱ Βησσαρίων, Ἐμμανουὴλ Χρυσολωρᾶς, Γεώργιος Γεμιστὸς ἢ Πλήθων κ.ἄ., συναπεκόμισαν καὶ τὰ πνευματικὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων, καὶ ἰδίως τοῦ Πλάτωνος, εἰς τὸ πρωτότυπον, τὰ ὁποῖα καὶ ἐδίδαξαν εἰς τοὺς πνευματικοὺς κύκλους τῆς ἰταλικῆς κοινωνίας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκύψῃ μία νέα πνευματικὴ τάξις, οἱ *Ἀνθρωπισταί*, ἧτις ἔστρεψε τὸ ἐνδιαφέρον τῆς πρὸς τὰ Γράμματα καὶ τὴν Παιδείαν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, διὰ τῶν ὁποίων προήχθη ὁ Humanismus κατὰ τὴν περίοδον τῆς R., μὲ διακεκριμένους καὶ κορυφαίους ἐκπροσώπους αὐτοῦ, διανοουμένους τῆς περιωπῆς τῶν: Fr. Petrarca, ποιητοῦ καὶ λάτρου τοῦ φυσικῶς ὠραίου καὶ τῆς γραμματολογίας τῆς λατινικῆς γλώσσης, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ Boccaccio, γνώστου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ C. Salutati, ὑπερμάχου τοῦ ἀγαθοῦ τῆς ἐλευθερίας καὶ μιᾶς κοσμικῆς θρησκευτικότητος, μακρὰν τῶν Μοναστηριῶν εἰς τοῦτον δὲ ὀφείλεται καὶ ἡ πρωτοβουλία προσκλήσεως εἰς Φλωρεντίαν

του πρώτου Έλληνας διανοουμένου, εκ Βυζαντίου, Έμ. Χρυσολωρά, του οποίου κορυφαίοι μαθηταί και Άνθρωπισταί άνεδείχθησαν οί: L. Bruni, όστις μετέφρασεν εις Λατινικήν έργα Έλλήνων φιλοσόφων: Πλουτάρχου, Πλάτωνος, Άριστοτέλους κλπ., και ήσχολήθη, κυρίως, περι την φιλοσοφίαν της γλώσσης, — διότι αυτό σημαίνει εις την R., κυρίως, *Humanismus*, ήτοι ένασχόλησιν με τον λόγον, την φιλολογίαν, και ουχι με την φιλο-σοφίαν, ως την αναζήτησιν της αληθείας. Άλλοι, γνωστοί, μαθηταί του Χρυσολωρά υπήρξαν οί: F. Barbaro, Guarino v. Verona κλπ. Άλλοι Άνθρωπισταί της έποχής της R. αναδείχθησαν οί: L. B. Alberti, όστις ένασρκώνει εν είδος πανεπιστήμονος δια την έποχήν του, και L. Valla, όστις, μεταξύ άλλων, απέδειξε, δια πειστικής ιστορικοκριτικής έρεύνης, ως ψευδή και νόθον την γνωστήν ως *Κωνσταντίνειον* δωρεάν, δια της οποίας ό μέγας Κωνσταντίνος παρεχώρει, δήθεν, εις τον Πάπαν προνόμια υπερωτάτης έξουσίας επί πάσης άλλης, κοσμικής και εκκλησιαστικής, αυθεντίας, και ήτις, χαλκευθείσα, πιθανώτατα, εν Ρώμη, έθεωρήθη υπό τινων έρευνητών, ως ή μεγίστη νόθευσις και άπάτη εις την πολιτιστικήν ιστορίαν της Άνθρωπότητος⁵⁹.

Την αναβίωσιν του Πλατωνισμού-Νεοπλατωνισμού διήγειρεν εις την Ίταλίαν, δια της ίδρύσεως της Πλατωνικής Άκαδημίας (1459), ό εκ Κωνσταντινουπόλεως εις την Ίταλίαν μετοικήσας κορυφαίος Έλληνα φιλόσοφος Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων, καθως και ό μαθητής αυτού, καρδινάλιος και παρ' όλιγον Πάπας, Βησσαρίων. Η κίνησις αυτή άπεσκοπει εις την υπέρβασιν του άριστοτελικού Σχολαστικισμού δι' άμέσου έπιστροφής εις τας πηγάς των Έλλήνων, ουχι μόνον των Πλάτωνος και Πλωτίνου, αλλά και του Άριστοτέλους. Δια του τρόπου τούτου συνετελείτο, έμμέσως μέν, αλλά σαφώς, ή υπέρβασις της *χριστιανικής* παραδόσεως χάριν της *Έθνικής* κληρονομίας έτσι, όμως, ώστε, παρ' όλον ότι κατενόει ή Ρώμη τας τάσεις των νέων πνευματικών κινήσεων, αίτινες έξεδηλοούντο ως ένέργειαι *παραγωγισμού* αυτής, να μη παρέχεται ή ευχέρεια εις αυτήν δυναμικών αντιδράσεων⁶⁰.

59. Ο ρωμαιοκαθολικός θεολόγος H. Künig θεωρεί τας, ούτως, άποκαλουμένας *Ψευδοϊσιδωρείους Διατάξεις*, δια των οποίων διεξεδίκει ή Ρώμη τας Έκκλησιαστικά της «δίκαια» και «προνόμια», ως «τας πλέον τερατώδεις νοθεύσεις εις την Έκκλησιαστικήν ιστορίαν» (die ungeheuerlichsten Fälschungen der Kirchengeschichte), εν: *Die Kirche* (1967), 547.

60. Με τούς Βυζαντινούς, καταφυγόντας εις την Δύσιν, αναδύεται, εκ νέου, ό Νεοπλατωνισμός, άλλ' εις νέαν έρμηνείαν και μορφήν, σύμφωνον προς τό πνεύμα της

Ἐκ τῶν Νεοπλατωνικῶν διανοουμένων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, γνωστότερος τυγχάνει ὁ Μ. Ficinus (1433-1499), ὅστις μετέφρασεν ἔργα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλωτίνου εἰς Λατινικὴν καὶ συνέγραψε, ὡς κύριον ἔργον, τὴν *Theologia Platonica*, ἣτις ὑπεμφαίνει καὶ τὸ συγκρητιστικόν, θρησκευτικόν, πνεῦμα τῶν καιρῶν, ἀφοῦ ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ νὰ καταδείξει, κυρίως, ὅτι, ὅ,τι οἱ Ἕλληνες ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι ἐστοχάσθησαν καὶ προεῖπον, τοῦτο καὶ ἀπεκαλύφθη ἐν Ἰησοῦ Χρι-

Ἄναγεννήσεως, ἦτοι υἰοθετεῖται, ἐξ αὐτοῦ, τὸ σύστημα τῆς ἀπορροῆς τοῦ κόσμου ἐκ τοῦ Θεοῦ, πρὸς ἔξαρσιν τῆς θεϊότητος καὶ τῆς ἁρμονίας αὐτοῦ, ἐνῶ τὸ κακὸν παραθεωρεῖται. Οὕτω παρίσταται τὸ Θεῖον ὡς ἡ πηγὴ καὶ ὁ συνεκτικὸς κρῖκος τοῦ κοσμικοῦ γίνεσθαι (πανθειστικὸν ρεῦμα). Ἐξ ἄλλου οἱ Ἀριστοτελικοί, τονίζοντες τὴν φυσικότητα τοῦ κόσμου (Naturalismus) καὶ ὑποτιμώντες τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ, ἀντιμετωπίζοντο ὑπὸ τῶν Πλατωνιστῶν ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς Ἀθεΐας. Μὲ τὴν στροφήν πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν ἐξυψώθη, ἐκ νέου, καὶ ἡ Ἐθνικὴ θρησκεία, ἡ δὲ θεολογία τῆς ἐποχῆς ἔτεινε πρὸς ἑναρμόνισιν τῆς «οὐσίας» ταύτης πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν. Ἐν γένοι κάμνει αἰσθητὴν τὴν παρουσίαν του, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, εἰς θρησκευτικοφιλοσοφικὸς συγκερασμὸς καὶ συγκρητισμὸς. Αἱ ποικίλαι θρησκευτικαὶ «σχολαὶ» τῆς Δύσεως συμμαχοῦν πρὸς τὰ ποικίλα ρεῦματα τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὸς ἐπιβίωσιν καὶ ἐπιβολὴν των: ὁ Καθολικισμὸς πρὸς τὸν ἀριστοτελικὸν Θωμισμὸν, ὁ Προτεσταντισμὸς πρὸς τὸν αὐγουστίνειον Νεοπλατωνισμὸν κλπ., ἐνῶ παρουσιάζονται, συγχρόνως, ἐμφανῆ τὰ συμπτώματα ἀπορρίψεως τοῦ Θεοῦ καὶ θεοποιήσεως τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου δι' ἑνὸς κοσμικοῦ πανθεισμοῦ καὶ Οὐμανισμοῦ, ὡς μία κίνησις «ἐκ τῆς Θεονομίας πρὸς τὴν Αὐτονομίαν» (P. Tillich, *Systematische Theologie I* (1956¹), 104. Πρβλ. καὶ: K. Vorländer, *Philosophie der Renaissance* (1965) Windelband-Heimsoeth, *Die Philosophie der Renaissance*, ἐν: μν. ἔργ., σ. 298 ἐξ., κ.ά.). Συναφῶς θὰ πρέπει νὰ λεχθεῖ, ὅτι ἡ θρησκευτικὴ Μεταρρυθμῖσις συνδέεται διττῶς πρὸς τὴν Ἄναγέννησιν: θετικῶς μὲν, καθ' ὅσον ἀμφοτέρω τὰ πνευματικὰ ταῦτα κινήματα ἐκφράζον τὸ ὑποκειμενικὸν αἰσθητὴ τῶν Νέων χρόνων, καθὼς καὶ τὸν καθαγιασμὸν τῆς παρουσίας ζωῆς, διαμορφουμένης διὰ τοῦ «ἀγαθοῦ» τῆς ἐργασίας, ὅπως προέβαλε ταύτην ὁ Προτεσταντισμὸς, ἐκφράζων τὸ πνεῦμα καὶ τοῦ ἀνερχομένου Kapitalismus τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (πρβλ. ἰδίως: M. Weber, *Die protestantische Ethik* (Siebenstern-Verl.: 53/54, 1965· II (119/120, 1968). Ἀρνητικῶς δέ, διότι ἡ Μεταρρυθμῖσις ἀπέρριψε τὸν Humanismus τῆς Renaissance, ὅστις ἐκφράζει τὸ δόγμα τοῦ Πελαγיאτισμοῦ, καθ' ὃν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι ἀγαθὴ καὶ δύναται, ἀφ' ἑαυτῆς καὶ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς δυνάμεων, τ.ἐ. ἀνευ τῆς «ἀνωθεν» βοήθειας, νὰ ἀνεύρει τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ τελειωθεῖ, δηλ. νὰ «σωθεῖ». Ὁ Προτεσταντισμὸς, ἀντιθέτως, ἐνέμενεν εἰς τὴν «αὐγουστίνειον» θέσιν περὶ καθολικῆς διαφθορᾶς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς ἀπουσίας πάσης οἰκοθεν ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου (πρβλ. τὸ ἔργον τοῦ Λουθηροῦ: *De servo arbitrio*). «Ἡ προτεσταντικὴ πίστις διεχώρισεν ἑαυτήν, τόσον ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς, ἐκ τῶν θρησκευτικῶν ιδεῶν τοῦ Humanismus. Ὁ πυρὴν τῆς ἀντιθέσεως ταύτης μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ μὲ μίαν λέξιν: Οὗτος ἐγκτεται εἰς τὴν ριζικὴν διάφορον θέσιν, τὴν ὁποίαν λαμβάνουν Humanismus καὶ Reformation εἰς τὸ πρόβλημα τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας... Ὀλονὲν καὶ περισσότερον ἔρχεται εἰς τὸ προσκήνιον τῶν θρησκευτικῶν θεωριῶν τοῦ Humanismus τὸ πνεῦμα τοῦ Πελαγיאτισμοῦ» (E. Cassirer, *Die Philosophie der Aufklärung* (1932²), 185.

στῶ. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ἱεραρχικῶς δομημένον φιλοσοφικόν του σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀποτυπώνει, φαινομενικῶς μὲν, τὴν Νεοπλατωνικὴν ὄντολογικὴν κλίμακα, κατ' οὐσίαν, ὅμως, ἀποκλίνει ταύτης, ἀφοῦ μεταθέτει τὸ κέντρον βάρους οὐχὶ πλέον εἰς τὸ Ἐν καὶ τὸ Ἐπέκεινα, ἦτοι εἰς τὰ *Μετα-φυσικά*, ἀλλ' εἰς τὸν *κόσμον*.

Τὸ κύριον ἐνδιαφέρον τοῦ Ficinus στρέφεται περὶ τὴν τοῦ παντὸς «πλατωνικὴν» *Ψυχὴν*, ἣτις λαμβάνει μὲν τὴν δύναμιν πρὸς ζωοποίησιν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ὕλης ἐκ τοῦ Θείου, ὅπως διδάσκει καὶ ὁ Πλωτῖνος, ἐν τούτοις ἀνήκει αὕτη μᾶλλον εἰς τὸν κόσμον, ὡς *ἐγγενῆς* αὐτοῦ «οὐσία», ὅπως πρεσβεύει ὁ Πλάτων, καὶ οὐχὶ εἰς τὸ Νεοπλατωνικὸν «ἐπέκεινα». Ὁ κόσμος, ἐδῶ, ἀποτελεῖ οὐχὶ σκιῶδες ἀπαύγασμα τοῦ Ἐνὸς καὶ ἀρνητικὴν ὄντοτητα, ἀλλ' ἐπανευρίσκει τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ, Ἑλληνικόν, κάλλος. Ἡ ἐνοικοῦσα ἐν αὐτῷ καὶ διήκουσα δι' αὐτοῦ Ψυχὴ προσδίδει εἰς αὐτόν, —καὶ εἰς τὸ αἰσθητὸν καὶ ὑλικὸν μέρος αὐτοῦ—, ὄντοτητα, κάλλος καὶ ἀρμονίαν. Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται, τώρα, οὐχὶ διὰ φυγῆς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐν τῷ κόσμῳ μένων νὰ ἀναζητήσῃ καὶ νὰ ἀνεύρῃ τὸ Θεῖον· διότι ὁ κόσμος ἀποτελεῖ *πιστὴν ἀνταύγειαν* αὐτοῦ.

Τὴν πνευματικὴν ἀνησυχίαν καὶ σύγχυσιν, καθὼς καὶ τὸν Ὀρησκευτικὸν συγκρητισμὸν τῆς Renaissance, ἐκφράζει, κατ' ἀνάγλυφον τρόπον, καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Ficinus G. P. Della Mirandola, ὅστις ἀποδύεται εἰς τὴν ματαίαν καὶ ἄχαριν προσπάθειαν, νὰ συμβιβάσῃ καὶ νὰ ἐναρμονίσῃ ἰδέας τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Μωϋσέως, καὶ νὰ ἀποδείξῃ τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μέσῳ τῆς Μαγείας καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς Kabbala, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ συγκινήσῃ τὴν διεθνή διανόησιν πρὸς ἀποδοχὴν μᾶς ὑπερ-ομολογιακῆς θρησκείας. Ὁ Ὀρησκευτικὸς συγκρητισμὸς τῆς R. οὐδεμίαν, ὅμως, σύγκρισιν ἐπιδέχεται πρὸς τὸν ἀντίστοιχον τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἐκεῖ μὲν ἡ καταφυγὴ εἰς τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὴν οἰανδήποτε προσφερομένην Ὀρησκευτικότητα ἐκφράζει πνεῦμα καταπτώσεως καὶ ἀπαισιοδοξίας, *φυγῆς* ἐκ τῆς *παρούσης* ζωῆς καὶ *καταφυγῆς* εἰς τὸ «ἐπέκεινα». Ἡ θρησκεία λειτουργεῖ, ἐκεῖ, ὄντως ὡς «ναρκωτικόν», τὸ ὁποῖον θεραπεύει καὶ παρέχει εὐδαιμονίαν εἰς τὸν «ἀσθενῆ» μόνον κατὰ φαντασίαν, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα οὐχὶ μόνον ἀφήνει αὐτὸν ἀβοήθητον εἰς τὴν ἐλεεινότητα τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ καὶ ἐπιδεινώνει αὐτήν. Ἀντιθέτως δὲ ἐκφράζει ὁ Ὀρησκευτικὸς συγκρητισμὸς τῆς R. αἴσθημα *καταφάσεως* τῆς *παρούσης* ζωῆς καὶ *αἰσιοδοξίας*. Ἡ Ὀρησκεία, ἐδῶ, ὑποτιμᾶται καὶ αἰ μεταξὺ χριστιανικῶν Ὀμολογιῶν καὶ Ὀρησκειῶν διαφοραὶ ἀπορρίπτονται, ὡς ἀνούσιοι. Ἡ Ὀρησκεία καλεῖται νὰ γίνῃ συνοδοιπόρος τοῦ ἀνθρώπου εἰς

τὴν παροῦσαν ζωὴν, καὶ οὐχὶ νὰ ἄρει αὐτὸν ἐκ τοῦ παρόντος κόσμου εἰς τὸ Ἐπέκεινα, ὅπως ἦτο τὸ Θρησκευτικὸν ιδεῶδες τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου. Τὸ νέον τοῦτο αἶσθημα ἐκφράζει, μετ' ἐπιτάσεως, καὶ ὁ Mirandola, εἰς τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ὁποίου ὁ φυσικὸς κόσμος καὶ ὁ ἄνθρωπος καταλαμβάνουν *κεντρικὴν* θέσιν. Ἡ Φύσις καὶ ἡ Ἁγία Γραφή ἀποτελοῦν τὰς δύο ἰσοδυνάμους ἀντανακλάσεις τοῦ Θείου καὶ ὁδοὺς ἀνόδου πρὸς αὐτό, τὸ δὲ γνήσιον Θρησκευτικὸν αἶσθημα ἐκφράζεται ὡς εἰρηνικὴ συμβίωσις πρὸς τὴν Φύσιν.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν κέκτηνται αἱ περὶ «ἀξίας» τοῦ *ἀνθρώπου* ἀντιλήψεις τοῦ Mirandola. Τὸν ἄνθρωπον θεωρεῖ οὗτος, ὡς ἔχοντα ἰδίαν καὶ μοναδικὴν θέσιν καὶ ἀξίαν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ὅτι δὲν ἀποτελεῖ οὗτος, τρόπον τινά, τμῆμα τοῦ κόσμου, ἀλλ' εἶναι μικροκόσμος, —μία θεωρία, ἡ ὁποία παρεῖχεν ἐρείσματα εἰς τὴν *Ἀστρολογία*, νὰ πρεσβεύει ὅτι τὴν ζωὴν ἐκάστου ἀνθρώπου προσδιορίζουν μακροκοσμικαὶ δυνάμεις⁶¹. Οὕτως ἤνοιξε τὸν δρόμον διὰ τὴν ἀνοδὸν τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν. Αἱ περὶ *αὐτονομίας* τοῦ ἀνθρώπου τάσεις τῆς Νέας ἐποχῆς ἐκφράζονται ἀνάγλυφοι εἰς τὰς ιδέας τοῦ Mirandola. Οὗτος ἐξάγει τὸ ἀπόλυτον τῆς *ἐλευθερίας* τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τοῦ οὐσιώδους προσόντος αὐτοῦ, διὰ τῆς ὁποίας καὶ μόνης ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ διαπλάσει, ὀρθῶς καὶ πρεπόντως, τὴν φύσιν καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ἐδῶ χριστιανικὰ δόγματα, ὅπως τὰ περὶ προπατορικῆς ἁμαρτίας καὶ φθορᾶς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, περὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς θείας χάριτος, ἀρχίζουσι νὰ ὠχρῶνται. Μόνος ὁ ἄν-

61. Ἡ θεωρία περὶ *Μακροκόσμου* καὶ *Μικροκόσμου* ἦτο εὐρέως διαδεδομένη κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἀναγεννήσεως. Ὁ P. Tillich ὀρίζει τὴν μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν ὡς ἀκολούθως: «Ὅτι συμβαίνει εἰς τὸν ἄνθρωπον, συμβαίνει, ἐμμέσως, καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας περιοχὰς τῆς ζωῆς, διότι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἶναι ὅλα τὰ στρώματα τοῦ εἶναι παρόντα. Οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν φυσικὴν, βιολογικὴν καὶ ψυχικὴν περιοχὴν καὶ ὑπόκειται εἰς τοὺς ποικίλους νόμους καὶ εἰς τὰς πολλαπλὰς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεις. Ἐκ τοῦ λόγου δὲ τούτου ἠνόμαζον οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἀναγεννήσεως τὸν ἄνθρωπον ἕνα "Μικροκόσμον". Οὗτος εἶναι καθ' αὐτὸν ἐν Σύμπαν. Ὅτι συμβαίνει εἰς αὐτόν, συμβαίνει, διὰ τὸν λόγον τοῦτον, εἰς τὴν μορφήν ἀμοιβαίας συμμετοχῆς καὶ εἰς τὸ Σύμπαν» (*Systematische Theologie* II (1958²) 132). Ἡ θεωρία αὕτη περὶ Μακροκόσμου - Μικροκόσμου ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ πλειόνων Φιλοσόφων τῆς Ἀναγεννήσεως, ὅπως A. von Nettesheim, Paracelsus, V. Weigel κ.ά., καὶ τείνει εἰς ἀποδοχὴν τοῦ κόσμου ὡς ἐνὸς *μαγικοῦ* Ὄργανισμοῦ, διεπομένου ὑπὸ ἐνὸς Νόμου καὶ μᾶς κοσμικῆς Ψυχῆς. Ἔτσι, παραλλήλως πρὸς τὸ ἀνοιγμα τῶν Νέων χρόνων πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἐγένευσεν ὁ κόσμος μὲ μυστικὰς δυνάμεις καὶ πνεύματα ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, τὰ ὁποία ἐπεζήτει ἡ νέα «ἐπιστήμη» νὰ γνωρίσει καὶ νὰ θέσει ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν της διὰ τῶν λεγομένων *μαγικῶν* τεχνῶν, ἦτοι τῆς Μαγείας, τῆς Μαντικῆς, τῆς Ἀλχημείας, τῆς Ἀστρολογίας κλπ. Ἡ λογικὴ ἐνηλικίωσις τῶν ἀνθρώπων τῆς Νέας ἐποχῆς συμπορεύεται πρὸς τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν εἰς τὸν κόσμον τοῦ μύθου καὶ τοῦ θαυμαστοῦ, τῆς φαντασίας καὶ τῆς δεισιδαιμονίας. Ἡ οὐτοπικὴ πρόδοσις τῶν Νέων χρόνων ἀρχίζει ἤδη ἀπὸ τῆς περιόδου ταύτης.

θρωπος είναι κύριος του πεπρωμένου του και υπεύθυνος δι' αυτό. Ἡ *πράξις* και ἡ *δράσις* λαμβάνουν τὸ προβάδισμα ἐναντι τοῦ λογικοῦ στοχασμοῦ και τῆς θεωρίας: «πράξις γὰρ θεωρίας ἐπίβασις»!

Πλήθος νέων ιδεῶν ἀναδύονται, κατὰ τὴν περίοδον τῆς Renaissance, διὰ τῶν ποικίλων ἐκφραστῶν αὐτῆς εἰς τὰς διαφόρους Χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης: Γερμανίαν, Γαλλίαν, Ἰσπανίαν κλπ., αἰτίνες προσδιορίζουν τὴν φυσιογνωμίαν τῆς Νέας ἐποχῆς, και τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα, ἐδῶ, νὰ παρακολουθήσομεν εἰς τὰς λεπτομερείας των, ἀφοῦ ὁ σκοπὸς τῆς ἐργασίας περιορίζεται εἰς τὴν ἱστορικο-κριτικὴν θεώρησιν τῶν μεταξὺ ἐπιστήμης και θρησκείας θεμελιωδῶν σχέσεων και διαφορῶν. Ἄλλα ὀνόματα ἐκφραστῶν τῆς Νέας ἐποχῆς θὰ ἐξετάσομεν, ὅμως, εἰς ἄλλας ὀργανικὰς συναφείας τοῦ παρόντος θέματος.

Συνοψίζομεν: Ἡ Renaissance κυοφορεῖ και ἐκκολάπτει ὅλα τὰ πνευματικὰ σπέρματα και τὰ συμπτώματα, τὰ ὁποία χαρακτηρίζουν και προσδιορίζουν τὴν ἐποχὴν τῶν Νέων χρόνων. Τὸ κυριαρχοῦν σύμπτωμα τῆς ἐποχῆς τῆς R. εἶναι ἡ *διάσπασις* ὅλων τῶν μορφῶν και τῶν πτυχῶν ζωῆς τῆς Δυτικῆς κοινωνίας. Ἡ δημιουργία Ἐθνικῶν κρατῶν θὰ ὀδηγήσει εἰς ἀνταγωνισμοὺς και, περαιτέρω, εἰς πολέμους μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ *Θρησκευτικὴ* διάσπασις κατέφευγεν ἐν σοβαρὸν πλήγμα κατὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία εἶχε παύσει, πρὸ πολλοῦ, νὰ διακονεῖ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ και εἶχε μεταβληθεῖ εἰς ἐν ὑπερ-κράτος μὲ ὑπερ-καίσαρα τὸν Πάπα. Ἡ *ἐκκοσμίκευσις* τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν ἤρχισε τὸ πρῶτον μὲ τοὺς Νέους χρόνους, ἀλλ' εἶχε συντελεσθεῖ, πρὸ πολλοῦ, διὰ τῆς πολιτικοποιηθείσης παπικῆς θεοκρατίας. Ἡ νέα τάξις πραγμάτων, ἣτις ἀπεδέσμευσε τοὺς Λαοὺς ἐκ τῆς Παπικῆς δικτατορίας, ὤθησεν αὐτοὺς εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον, ἦτοι εἰς τὴν Θρησκευτικὴν *ἀναρχίαν* και *ἀουδοσίαν*: ὁ καθεὶς πιστεύει, ὅ,τι θέλει, και θρησκευεῖ, ὅπως θέλει. Εἰς τὸ κύμα τοῦτο τοῦ θρησκευτικοῦ ἀτομισμού και Liberalismus θὰ εἶχεν ἡ Ρωμαϊκὴ ἐκκλησία καταποντισθεῖ, ἐὰν δὲν διέθετεν, ἀκόμη, τὴν ἀναγκαίαν πολιτικὴν δύναμιν, διὰ νὰ ἀντεπεξέλθει δυναμικῶς και διὰ νέων διώξεων κατὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως, μὲ τὴν γνωστὴν Ἐντι-μεταρρυθμίσειν, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ «τάγματα» τῶν Ἰησοῦϊτῶν κλπ. διεδραμάτισαν τὸν ρόλον τῶν Ρωμαϊκῶν λεγεῶνων. Διὰ δὲ τοῦ *πνευματικοῦ* Liberalismus διασπάται τὸ πνεῦμα εἰς ἄπειρον πλήθος κατευθύνσεων και περιοχῶν: ἡ Φιλοσοφία ἀποδεσμεύεται ἐκ τῆς κηδεμονίας τῆς ἐκκλησίας και τῆς θεολογίας και ἡ ἐπιστήμη διαχωρίζει τὸ ἔργον τῆς ἐκ τῆς φιλοσοφίας, διὰ νὰ διασπασθεῖ, περαιτέρω, εἰς πλῆθος διαφορετικῶν περιοχῶν και ἐιδικοτήτων.

Ἐν *νέον* αἶσθημα περὶ ζωῆς καταλαμβάνει τὰς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὸ ὁποῖον συνεπιφέρει τὴν *ἀνατροπὴν ὅλων τῶν ἀξιών* τοῦ παρελθόντος. Τὸ Θρησκευτικὸν αἶσθημα ἀμβλύνεται, οἱ δεσμοὶ

μὲ τὴν Θρησκείαν χαλαρώνουν, ἢ πίστις εἰς τὸν Θεὸν καταρρέει, τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν ἀνθρώπων διὰ τὰ «πνευματικά»: Θεόν, ψυχὴν, τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν κλπ. ἀρχίζουν νὰ ἐκλείπουν. Τὰ πάντα διατρέχει, πλεόν, ἢ ἀμφιβολία. Ἡ παλαιὰ διάκρισις τῶν ἀνθρώπων εἰς πιστοὺς καὶ ἀπιστοὺς ἢ αἰρετικοὺς παύει νὰ ἰσχύει, οἱ δὲ ἄνθρωποι ὀλίγον ἐνδιαφέρονται περὶ τοῦ, τί λέγει καὶ ἐντέλλεται ὁ Θεός. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης στρέφεται, ἀποκλειστικῶς, πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὸν κόσμον: πρὸς τὸ αἰσθητὸν καὶ τὸ ὕλικόν, τὸ ὁποῖον βλέπουν καὶ αἰσθάνονται. Μία νέα ἠθικὴ ἀρχίζει νὰ ἐπιβάλλεται: ἡ ἠθικὴ τοῦ κέρδους, τῆς ὠφελείας, τοῦ χρησίου καὶ τῶν ἀπολαύσεων. Τὸ ἔνστικτον πρὸς κτῆσιν καὶ κατάκτησιν γίνεται κυριαρχικόν. Ὁ οἰκονομικὸς Liberalismus ἀνέρχεται καὶ διαμορφώνεται ὁ Kapitalismus, τοῦ ὁποῖου οὐσιώδεις γνώρισμα εἶναι ἡ συσσώρευσις τῶν ἀγαθῶν εἰς χεῖρας τῶν ὀλίγων, ἰσχυρῶν, ἀτόμων, ὁμάδων καὶ κρατῶν, ἥτις ὠθεῖ, ἀδιακόπως, πρὸς νέας ἀποκτήσεις καὶ κατακτήσεις (Imperialismus)⁶².

Τὸ κατακτητικόν του προγράμμα ἡδυνήθη νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ Kapitalismus διὰ τῆς προηγηθείσης εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν τῆς τεχνοκρατίας Δύσεως, ἔναντι ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Γῆς, διὰ τῆς ὁποίας ἀπέκτησεν αὕτη ὑπεροχὴν δυνάμεως ἔτσι, ὥστε μία μικρὰ, σχετικῶς, δρᾶξ ἀτόμων νὰ δύναται νὰ κατακτᾷ καὶ νὰ ὑποδου-

62. Ὁ M. Horkheimer ἐπιχειρεῖ νὰ δώσει «τὰ σημεῖα τῆς ἱστορικῆς πραγματοποίησεως τῆς Ἀστικῆς Ἰδεολογίας» τῶν Νέων Χρόνων (*Egoismus und Freiheitsbewegung. Zur Anthropologie des bürgerlichen Zeitalters, ev: Traditionelle und kritische Theorie* (Fischer-Verl.: 6015), 1973, 146), ὡς ἀκολούθως: Οἱ Νέοι χρόνοι, ἀρχόμενοι διὰ τῆς Renaissance, ἀποτελοῦν οὐχί, ἀπλῶς, ἀφύπνισιν καὶ πορείαν πρὸς πνευματικὴν «ἐνηλικίωσιν» καὶ πρόοδον, ἀλλ' ἔκφρασιν ἑνὸς νέου ιδεώδους, τῆς ἰδεολογίας τῆς ἀνερχομένης καὶ, περαιτέρω, κυριαρχήσεως ἀστικῆς τάξεως εἰς τὰς Δυτικὰς κοινωνίας. Ἡ ἀστικὴ τάξις, λοιπόν, ἥτις προέκλυψεν ἐκ τῆς καταλύσεως τῆς μεσαιωνικῆς, Φεουδαρχικῆς, κοινωνίας καὶ ἐκυριάρχησεν ἐπὶ τῶν λαῶν καὶ τῶν κοινωνιῶν, μέχρι καὶ σήμερον, εἶναι ἐκείνη, ἥτις ἐπέβαλε τὰς συμφερούσας εἰς αὐτὴν ἀρχὰς τοῦ ἀχαλινώτου Ἀτομισμού καὶ ἀνταγωνισμού ὡς τὰς πλεόν ὀρθὰς καὶ ἠθικὰς διὰ τὸ «συμφέρον» τῆς Ἀνθρωπότητος. Ὑπὸ «ἀστικὴν» τάξιν ἐννοεῖται ἡ μετα-μεσαιωνικὴ ἐκείνη Οἰκονομικὴ Ὀλιγαρχία, ἥτις, μέσῳ τῶν ιδεωδῶν τοῦ Liberalismus καὶ τοῦ Individualismus, ἐπέβαλε τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐπὶ τῶν Μαζῶν, ἀφοῦ, διὰ τοῦ «ἐλευθέρου» ἀνταγωνισμού οἱ μὲν πλοῦσοι καθίστανται πλουσιώτεροι, οἱ δὲ πτωχοὶ πτωχότεροι. Ἀναφέρει, λοιπόν, ὁ Horkheimer: Ἡ φιλοσοφία καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προβάλλουν ὡς ιδεώδες ἕνα ὡμόν «Naturalismus», ὅστις θεωρεῖ «τὸν ἄνθρωπον ὡς κεκλειομένην εἰς ἑαυτὴν Μονάδα, μὲ ἀπρόσιτον μοναξιάν... Ἐκαστος καθιστᾷ ἑαυτὸν ὡς τὸ κέντρον τοῦ κόσμου, καὶ ὁ οἰοσδήποτε ἄλλος εἶναι "ἀπ' ἔξω". Ἡ ἐπικοινωνία εἶναι μία συναλλαγὴ, μία μεταβίβασις μεταξὺ ἐρημητικῶς πεφραγμένων περιοχῶν... Ἐκ τῆς βασικῆς ταύτης δομῆς προκύπτουν ἡ ψυχρότης καὶ τὸ ξένον: εἰς τὴν καταπίεσιν καὶ τὴν ἐξόντωσιν τοῦ συνανθρώπου οὐδὲν πρόσκομμα κεῖται ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Ἀστοῦ..., διὰ τὸν ὁποῖον ὁ καθεὶς εἶναι ἀντίπαλος τοῦ ἄλλου». «Αὕτη εἶναι ἡ μορφή τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ἀστοῦ εἰς τὰς ἐννοίας τῆς Μεταφυσικῆς» (145-146). Ἡ θεωρία τοῦ Naturalismus, τὴν ὁποῖαν οἰο-

λώνει ολοκλήρους λαούς. Μὲ τὴν τελειοποίησιν τῶν ποικίλων μέσων ναυσίπλοιας καὶ τῶν πολεμικῶν ὄπλων ἤχθησαν οἱ Εὐρωπαῖοι τυχοδιώκται εἰς τὴν «ἀνακάλυψιν» καὶ κατάκτησιν τῶν Νέων χωρῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν ἄλλων Χωρῶν τῆς Γῆς (Ἀφρικῆς, Ἀσίας, ἀργότερον δὲ τῆς Αὐστραλίας κλπ.) καὶ ἀνέπτυξαν εἰς εὐρείαν κλίμακα τὸ δουλεμπόριον, διὰ τῆς βιαίας μεταφορᾶς σκλάβων ἐξ Ἀφρικῆς εἰς τὴν Ἀμερικὴν πρὸς καλλιέργειαν, ἐκεῖ, τῶν ἀπερᾶντων φυτειῶν των, ἀφοῦ εἶχον ἐξοντώσει, προηγουμένως, τοὺς ἰθαγενεῖς λαοὺς αὐτῆς, πρὸς ἀπαλλαγὴν των ἐκ τῶν κινδύνων ἀπειλῆς των. Ὁ Kapitalismus, ὅστις ἐνήργησεν, ἀρχικῶς, καταλυτικῶς εἰς τὸ κρήμισμα τῆς μεσαιωνικῆς, οἰκονομικῆς, Φεουδαρχίας, ἐξειλίχθη,

θέτησεν ἀνεπιφυλάκτως ἡ ἀρχουσα τάξις τῶν Ἀσπῶν, «θεμελιούται ἐπὶ τῆς ἀπόψεως, ὅτι, διὰ πᾶν Ὅν ἐν τῇ Φύσει καί, ἀκολουθῶς καί, διὰ τὸ σῶμα καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ψυχὴν, ἡ ἐξαφάνις εἶναι τὸ μέγιστον κακόν, καὶ ἡ αὐτο-συντήρησις, καθὼς καὶ ἡ ἀντιτοίχος δραστηριότης, τὸ μέγιστον ἀγαθόν... Ἡ φαινομενικῶς ἀπροκατάληπτος, εἰς τὴν πραγματικότητα, ὅμως, ἀτομικὴ αὕτη περὶ Φύσεως ἔννοια, καθ' ἣν ἡ αὐτοσυντήρησις ἐκάστου ὄντος εἶναι ὁ νόμος καὶ τὸ κριτήριον αὐτοῦ, ἀντιτοίχει εἰς τὰ ἰδεώδη τοῦ Ἀσπῶ εἰς τὴν κοινωνικὴν του πραγματικότητα καὶ κατανοεῖ τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τὸ πρῶτον τῆς ἐξω-ἀνθρωπίνης φύσεως, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀποσιάζει κάθε συνειδητὴ σχέση πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτὴν» (96). Ἡ ἀστικὴ αὕτη θεωρία τῶν Νέων χρόνων περὶ τοῦ «μεμονωμένου Ἀτόμου» (96.97) ἀποτελεῖ τὴν βάσιν «προόδου» τῆς Ἀνθρωπότητος. Αἱ σχέσεις «μεταξὺ ἀτόμων, οἰκογενειῶν, Οἰκονομικῶν ὁμάδων, Ἐθνῶν καὶ Τάξεων, μὲ βάσιν τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ,... διαμορφοῦνται, ἐδῶ, ἐγωιστικῶς, ἀποκλειστικῶς ἐχθρικῶς» (98). Καὶ φυσικῶς «ὁ Ἐγωισμὸς οὗτος, ὅστις ἀνεκρηγύχθη ὡς ἅγιος εἰς τὴν Νεωτέραν ἐποχὴν, ὁ "Sacro Egoismo" τῶν πολεμικῶν κρατῶν, ἀπέβη διὰ τὸ ἄτομον τῆς Μάζης τὸ ἀντίθετον τῶν δικῶν του συμφερόντων καὶ ὠδήγησεν εἰς παραίτησιν ἐκ τῆς εὐημερίας, τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Οὗτος χαρακτηρίζει τὰς ἀρπακτικὰς τάξεις μικρῶν Ὁμάδων τῆς κοινωνίας καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν εὐημερίαν τῶν πολλῶν» (102). Ἐτοί ἡ πολυ-διαφημισθεῖσα χειραφέτησις καὶ ἐλευθερία τῶν Νέων χρόνων ὠδήγησε, καθ' οὐσίαν, εἰς μίαν νέαν δουλείαν, «κεκαλυμμένην ὑπὸ τὸν μανδύαν τῆς φαινομενικῆς ἀνεξαρτησίας τῶν δρώντων οἰκονομικῶς ἀτόμων, φιλοσοφικῶς δὲ διὰ τῆς ἰδεαλιστικῆς ἔννοιᾶς περὶ ἀπολύτου ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου» (105). Ὁ Horkheimer κατανοεῖ καὶ τὸν Humanismus ὡς ἐν νέον εἶδος δουλείας. Λέγει: «Ὁ Οὐμανισμὸς, ὅστις διατρέχει τὴν ἱστορίαν τοῦ νεωτέρου πνεύματος, παρουσιάζει ἐν διπλῶν πρόσωπον: Οὗτος σημαίνει τὴν αὐτο-θέσιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς τοῦ δημιουργοῦ τῆς ἰδίας αὐτοῦ τύχης. Ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου ἐγκρατεῖται εἰς τὴν δυνάμιν του νὰ προσδιορίζῃ ἑαυτὸν, ἀνεξαρτήτως τῶν δυνάμεων τῆς τυφλῆς, ἐκτὸς ἑαυτοῦ καὶ ἐν ἑαυτῷ, Φύσεως καὶ νὰ δρᾷ ἀντιτοίχως». Ὁ ἄνθρωπος, ἀπελευθερωθεὶς ἐκ τῶν δυνάμεων τῆς Φύσεως, ὑπεδουλώθη, ἐκ νέου, εἰς τὰς δυνάμεις τῆς κοινωνίας. «Εἰς τὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐξηπλώθη ὁ Humanismus οὗτος, εἶναι ἡ δυνάμις τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἀνίσως κατανεμημένη, ἀφοῦ αἱ ἐσωτερικαὶ ἐνέργειαι ἐξαρτῶνται οὐχὶ ὀλιγώτερον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν παρ' ὅσον αὐταὶ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν... Ἐτοί μπορεῖ νὰ συμβεῖ ἀκόμη καὶ ὁ πλεόν εὐημερῶν νὰ ἐξισωθεῖ, εἰς τὴν ἐπομένῃ στιγμῇ, μὲ τὸν πλεόν ἐλεινὸν καὶ πτωχόν, οὐχὶ ἔνεκα τῶν τυφλῶν δυνάμεων τῆς Φύσεως, ἀλλ' ἐξ αἰτίων ἐντὸς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ ἄνευ δικῆς του ἐνοχῆς» (148). Ὑπάρχει, λοιπόν, ἐλευθερία καὶ Ἀνθρωπισμὸς, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Νεωτέρων χρόνων, ἀλλὰ μόνον διὰ τοὺς Ὀλίγους, τὴν Ἀρχουσαν τάξιν διὰ δὲ τοὺς πολλοὺς, τὴν Μάζαν, εἶναι ταῦτα φαινομενικά!»

περαιτέρω, εις τὸ πλεόν ἄγριον, Οἰκονομικόν, σύστημα, πού ἐγνώρισέ ποτε ἡ Ἀνθρωπότης, διὰ τῆς συσσωρεύσεως πάντων τῶν ἀγαθῶν καὶ παντὸς τοῦ πλοῦτου τῆς Γῆς εις χεῖρας ὀλίγων ἀτόμων καὶ κρατῶν καὶ τῆς μετατροπῆς τῶν σχέσεων μεταξύ ἀτόμων καὶ λαῶν εις σχέσεις κυριότητος καὶ ἐξαρτήσεως ἢ ὑποτελείας⁶³. Ὁ ἐγωϊστικὸς Ἀτομισμός, λοιπόν, ὅστις προσδιορίζει, μέχρι καὶ σήμερον, τὰς τύχας τῆς Ἀνθρωπότητος καὶ ἔφερε καὶ κρατεῖ ταύτην καὶ τὴν ζωὴν ἐπὶ τοῦ Πλανήτου ἐπὶ τοῦ χεῖλους τῆς καταστροφῆς, μετὰ καὶ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ πειράματος τοῦ ἀνατολικοῦ Κοινωνισμοῦ, ἀποτελεῖ τὸ πλεόν βαθὺ σύμπλωμα ἀνηθικότητος τοῦ Δυτικο-ευρωπαϊοῦ⁶⁴.

(Συνεχίζεται)

63. Πρβλ. J. D. Bernal, *Wissenschaft* 2 (1970), 508-509: «Ἡ λαϊκὴ Μᾶζα μετεβλήθη εἰς μισθωτοὺς ἐργάτας. Ἡ ὅλη οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ δραστηριότης ἀφωρμάτο ἐκ τῆς νέας τάξεως τῶν ἐργοδοτῶν τοῦ Καπιταλισμοῦ... Τὸ Κράτος κατέστη ἐκτελεστικὸν ὄργανον τῆς ἀρχούσης Τάξεως... Οὐδέποτε, προηγουμένως, ὑπῆρξε τόση μεγάλη συσσώρευσις πλοῦτου, ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε ὑπῆρξαν, πρότερον, τόσοι εὐρεῖα διάδοσις τῆς ἀθλιότητος καὶ τόσοι ὀλίγα κοινωνικὰ μέτρα πρὸς ἀνακούφισίν τῆς. Μὲ τοὺς νέους θριάμβους τῆς Μηχανοποιήσεως συνεβάδιζον καπνὸς καὶ ρύπανσις, ἀπόγνωσις καὶ ἀσχημία».

64. Ἡ «ἠθικὴ» τῆς περιόδου ταύτης τῆς Ἀναγεννήσεως παρουσιάζει δύο ὄψεις: Ἐκφράζει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἠθικὴν τῆς Στοᾶς περὶ «ύγιους» ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ περὶ τοῦ «κατὰ φύσιν» καὶ «κατὰ λόγον» ζεῖν, ὡς τοῦ ἀληθῶς καὶ πρεπόντως ἐνεργεῖν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν διαφορὰν, ὅτι ἡ ἠθικὴ τῆς Στοᾶς δὲν φέρει ἀκραιφνῶς ἀτομιστικὸν χαρακτῆρα, ἀφοῦ καλεῖ τὸ άτομον διὰ τοῦ ἰδίου λόγου νὰ ἀνακαλύψει τὸν Λόγον τοῦ παντὸς καὶ νὰ ἐναρμονισθεῖ πρὸς τὰς κοσμικὰς συναφείας αὐτοῦ. Παρὰ τὴν ἀλλήλως δὲ πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην περὶ «ύγιους» ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις ἰσχύει μόνον περὶ τῆς ἀρχούσης, ἀστικῆς, τάξεως, προβάλλεται, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, καὶ ἡ ἰσχύουσα διὰ τὸν Ὀχλον ἠθικὴ, ἥτις ἐκφράζεται διὰ τοῦ Ν. Machiavelli καὶ «τελεῖ εἰς ἀρμονίαν πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν Luther καὶ Calvin». «Ἡ μισάνθρωπος» αὕτη ἠθικὴ πρεσβεύει τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετον τῆς προηγουμένης, ὅτι δηλ. «ἡ Φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, καθ' ὅλοκληρίαν, κακὴ καὶ διεφθαρμένη», καί, συνεπῶς, θὰ πρέπει ὁ Ὀχλος νὰ χαλιναγωγεῖται καὶ νὰ δαμάζεται, ὡς ἐπικίνδυνος διὰ τὴν κοινωνικὴν τάξιν καὶ τὴν κρατικὴν ἀσφάλειαν (M. Hogkheimer, μν. ἔργ., σ. 98 ἐξ.). Πρὸς περιορισμὸν δὲ τοῦ Ὀχλου ἐκ τῆς ἀτομικῆς εὐημερίας θὰ πρέπει νὰ ὑποβάλλονται πρὸς αὐτὸν ἄλλα «ιδανικά», ὅπως τὰ τῶν «ἀρετῶν», τῆς φιλοπατρίας κλπ. Οὕτω, κατὰ Machiavelli, ὁ Λαὸς εἶναι, ὅπως τὸ Γύναιον: χρειάζεται μαστίγιον, διὰ νὰ τὸν ὑποτάξει. Τὸ κάλλιστον τῶν ἔργων τοῦ εἶναι ἡ φιλοπατορία ἔτσι, ὥστε «νὰ καταστῇ ἡ Πατρις ἐνδοξος καὶ εὐδαίμων» (Discorsi... Il principe, ἐν: K. Vorländer, μν. ἔργ.: *Renaissance*, σ. 240. 242). Ἐξ ἄλλων τυγχάνοντων γνωστῶν αἰ ἀπόψεις τῶν Μεταρρυθμιστῶν, καὶ ἰδίως τῶν Luther καὶ Calvin, περὶ τελείας ἀνελευθερίας καὶ καθολικῆς διαφθορᾶς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, διὰ τῶν ὁποίων ἀντιτίθενται οὗτοι εἰς τὸν αἰσιόδοξον Individualismus τῶν Οὐμανιστῶν (Ἐράσμου, Μελάγχθονος κλπ.) τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (πρβλ. καί: Th. Litt, *Ethik der Neuzeit* (1968), 9 ἐξ. H. Schütte, *Protestantismus* (1966), 324 ἐξ. M. Werner, *Der protestantische Weg des Glaubens* II (1962), 275 ἐξ. κ.ά.